

Izvorni znanstveni rad  
DOI: 10.17234/Croatica.65.3  
UDK: 821.163.42.09-3''15''  
811.163.42:801.7  
Primljen: 14. VI. 2020.  
Prihvaćen: 30. X. 2020.



## APOKRIFNI TEKSTOVI O ABRAHAMU U LIBRU OD MNOZIJEH RAZLOGA

Milica Mikecin

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

mmikecin@unicath.hr

U slavenskoj srednjovjekovnoj književnosti sačuvan je pored dvaju samostalnih apokrifa o Abrahamu: *Abrahamovo otkrivenje* (*Apocalypsis Abrahae*) i *Abrahamov zavjet* (*Testamentum Abrahae*) također i ciklus apokrifnih pripovijesti o Abrahamu, koji izvorno sadrži šest tekstova: 1. *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, 2. *Pripovijest o Melkisedeku*, 3. *Pripovijest o tome kako je Sara poučila Abrahama*, 4. *Pripovijest o Abrahamovu gostoljublju*, 5. *Pripovijest o Izaku* i 6. *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*. U dubrovačkom ćiriličnom zborniku hrvatske redakcije *Libro od mnozijeh razloga* (1520.) nalaze se jedan do drugoga tekstovi dviju pripovijesti toga ciklusa. Prvi tekst pod naslovom *čtenje ōd abrama* sadrži *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, koja govori o Abrahamovu odvrtačenju od idolopoklonstva, a drugi tekst pod naslovom *ōd smarti abramove* sadrži *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*, koja govori o Abrahamovu viđenju Božjeg suda dušama. Tekstološka usporedba *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* iz *Libra* s najstarijim sačuvanim slavenskim tekstom apokrifa *Abrahamovo otkrivenje* – ruskostaroslavenskim tekstom iz *Silvestrova zbornika* (14. st.), kao i usporedbe *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* iz *Libra* s najstarijim sačuvanim slavenskim tekstom apokrifa *Abrahamov zavjet* – bugarskostaroslavenskim tekstom iz *Sevastjanovljeve zbirke* (13. st.), te s hrvatskim glagoljičnim tekstovima apokrifa *Abrahamov zavjet* iz *Oxfordskoga zbornika* (15. st.), *Petrisova zbornika* (1468.), *Sienskoga zbornika* (16. st.), *Tkonskoga zbornika* (16. st.) i *Berčićeve zbirke br. 5* (15. st.), pokazuje kako tekstovi slavenskog ciklusa apokrifnih pripovijesti iz *Libra*

ne pripadaju istoj redakciji. Na temelju usporedbe sa srpskostaroslavenskim tekstovima raške i resavske redakcije – osobito s odgovarajućim tekstovima u zborniku iz manastira Savina (14. st.), u zborniku iz manastira svetog Pavla na Atosu (15. st.) i u *Zborniku svetog Nikole* (16. st.) – utvrđuje se da ćirilični tekstovi ciklusa apokrifnih pripovijesti o Abrahamu hrvatske i srpske redakcije pripadaju istoj rukopisnoj predaji i da potječu od zajedničke matice te se izlažu posebnosti tih dviju redakcija.

Ključne riječi: starozavjetni apokrifi, *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*, slavenski ciklus apokrifnih pripovijesti o Abrahamu, *Abrahamov zavjet*, *Abrahamovo otkrivenje*, *Libro od mnozijeh razloga*, usporedna tekstološka analiza, srednjovjekovni južnoslavenski zbornici mješovitog sadržaja

## 1. UVOD

U starozavjetnoj apokrifnoj književnosti sačuvana su dva samostalna apokrifa o Abrahamu: *Abrahamovo otkrivenje* (*Apocalypsis Abrahae*) samo u slavenskoj književnosti u prijevodu s grčkoga jezika i *Abrahamov zavjet* (*Testamentum Abrahae*) u grčkom prijevodu s hebrejskoga, koptskom i slavenskom prijevodu s grčkoga, arapskom prijevodu s koptskoga, etiopskom prijevodu s arapskoga, te rumunjskom prijevodu sa slavenskoga i grčkoga jezika. Oba su apokrifa u slavenskoj srednjovjekovnoj književnosti sačuvana u brojnim rukopisima, pretežno u mješovitim zbornicima i u *Tumačenoj Paleji*. No pored njih apokrifni tekstovi o Abrahamu koji pripadaju zasebnoj redakciji preneseni su u grčkoj *Historijskoj Paleji* (izd. Vassiliev 1893: 188–292), koja je s grčkoga prevedena na slavenski na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće, a zatim se od 13. stoljeća proširila u ostalim slavenskim književnostima (izd. prve verzije prijevoda: Попов 1881; izd. druge verzije prijevoda: Skowronek 2016). *Historijska Paleja* obuhvaća sljedeće tekstove koji se odnose na Abrahama: 1) *O Abrahamu*, 2) *O Melkisedeku*, 3) *O Abimeleku*, 4) *O Jišmaelu*, 5) *O Lotovu zatočeništvu*, 6) *O Svetoj Trojici*, 7) *Ukazanje Svete Trojice*, 8) *O Sodomljanima i Gomoranima*, 9) *O Lotovu bijegu*, 10) *O Izaku i njegovu obrezanju* i 11) *O Abrahamovoj žrtvi*. Jedino u slavenskoj književnosti očuvan je u brojnim zbornicima mješovitoga sadržaja još i ciklus apokrifnih tekstova o Abrahamu, koji u svojem izvornom obliku obuhvaća šest pripovijesti: 1) *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, 2) *Pripovijest o Melkisedeku*,<sup>1</sup> 3) *Pripovijest o tome kako je Sara poučila Abrahama*, 4)

<sup>1</sup> Osim u sklopu slavenskoga ciklusa apokrifnih pripovijesti u južnoslavenskim zbornicima i u slavenskom prijevodu *Historijske Paleje*, *Pripovijest o Melkisedeku* (*Historia de Melchi-*

*Pripovijest o Abrahamovu gostoljublju*, 5) *Pripovijest o Izaku* i 6) *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*. Cijeli je ciklus pripovijesti o Abrahamu prvobitno preveden na području Bugarskoga Carstva vjerojatno u isto vrijeme kad i *Historijska Paleja* s grčkoga predloška koji nije očuvan, a koji je najvjerojatnije bio prijevod izgubljenog izvornog hebrejskog spisa s kraja 3. ili početka 2. stoljeća prije Krista, koji je obuhvaćao različite stare predaje o Abrahamu (v. Miltenova 2018: 172–173). Unatoč sadržajnoj povezanosti s palejskim tekstovima i tekstovima samostalnih apokrifa tekstovi slavenskoga ciklusa predstavljaju također zasebnu redakciju apokrifne predaje o Abrahamu.<sup>2</sup>

## 2. ABRAHAMOVO OTKRIVENJE

Apokrif *Abrahamovo otkrivenje* (CAVT 89: *Apocalypsis Abrahae slavice*) izvorno je napisan na području Palestine na hebrejskom jeziku i manjim dijelom na aramejskom, zacijelo poslije 70. godine po Kristu, jer je te godine razoren Jeruzalemski hram, što se spominje u apokaliptičkom dijelu spisa u poglavlju XXVII. Najranije svjedočanstvo o postojanju apokrifa nalazi se u pseudoklementinskim *Prepoznavanjima* iz ranog 4. stoljeća.<sup>3</sup> U svojem prvobitnom obliku nastao je vjerojatno u razdoblju između posljednjih desetljeća 1. stoljeća i prvih desetljeća 2. stoljeća. Apokrif su od Židova zatim prihvatili palestinski židovski kršćani te su ga određenim umetcima prilagodili kršćanstvu (Box 1919: XV–XIX; Philonenko-Sayar – Philonenko 1981: 34–35; Rubinkiewicz, 2009: 683; Rubinkiewicz 1987: 70–73; Kulik 2004: 2–3).

S hebrejskoga i aramejskoga apokrif je preveden na grčki, a s grčkoga zatim na staroslavenski jezik. Prevođenje s hebrejskog i aramejskog na grčki potvrđeno je i rekonstrukcijom na osnovi slavenskog teksta. Osim iz jezičnih osobitosti židovsko se porijeklo apokrifa vidi također i iz sadržaja (vidi Box

---

*sedeck*) prenesena je još u dvjema verzijama: u Pseudo-Atanzija (*Patrologia Graeca* 28, 525–529) i u kratkoj verziji prologa *Velikih čitačih mineja* mitropolita Makarija (izd. Böttrich 2010) (v. Wittkowski i Vitkovskaya 2018).

<sup>2</sup> Popis slavenskih rukopisa s apokrifnim tekstovima o Abrahamu v. u: Яцимирский 1921: 89–100; Рождественская 1987: 47–49; Милтенова, 1992: 31–33; Miltenova 2006: 189–208. Bibliografiju izdanja rukopisa i istraživanja priredio je Орлов 2020: 197–199; 275–306.

<sup>3</sup> V. Pseudo-Clemens, *Recognitiones* I, 32–33. Daljnja svjedočanstva o postojanju grčkoga prijevoda apokrifa nalaze se među ostalim u Epifanija (*Adversus Haereses* XXXIX. 5) i Pseudo-Atanzija (*Synopsis Scripturae Sacrae*).

1919: XV–XVI; Kulik, 2004: 61–76; Rubinkiewicz 2009: 686). Apokrif je sačuvan samo u ruskoj srednjovjekovnoj književnosti, a grčki prijevod i hebrejski izvornik su izgubljeni.

Staroslavenska matica apokrifa *Abrahamovo otkrivenje* nastala je na području Bugarskoga Carstva vjerojatno u makedonskoj redakciji početkom 10. stoljeća (Box 1919: X–XI; Rubinkiewicz 2009: 682–683, 686), odakle je prenesena u Rus, gdje je u 11. ili 12. stoljeću podvrgnuta ruskoj redakciji. Na ruskostaroslavenskome apokrif je očuvan u velikom broju rukopisa, od kojih se ističe njih šest koji sadrže potpun ili gotovo potpun tekst apokrifa, a potječu od 14. do 16. stoljeća. Najstariji sačuvani tekst *knjige otkrovenija avramê* nalazi se u *Silvestrovu zborniku*, 14. st., Ruski državni arhiv Moskva, Biblioteka Moskovske sinodalne tipografije, sign. Ms 53, fol. 164–183 (SilvAA) (izd. Тихонравов 1863: 32–53; Срезневский 1863: 247–256). Drugo izdanje toga rukopisa priredilo je Društvo ljubitelja drevne pismenosti u Sankt Peterburgu 1891. godine (Новицкий 1891).

Starozavjetni apokrifni spisi veoma su često u slavenskim knjigama očuvani kao dijelovi opsežnijih historiografskih, hagiografskih, liturgijskih i drugih zbirki. *Silvestrov zbornik* i *Zbornik Moskovske duhovne akademije* sadrže jedina dva samostalna ruskostaroslavenska teksta apokrifa *Abrahamovo otkrivenje*, dočim ostali rukopisi sadrže verzije teksta uklopljenog u *Tumačenu Paleju*. Dvije vrste paleja – *Historijska Paleja* (*Palaea Historica*, *Istoričeskaja Paleja*) i *Tumačena Paleja* (*Palaea Interpretata*, *Tolkovaja Paleja*) – zbirke su tekstova koje pored kanonskih biblijskih pripovijesti, osobito historijskih dijelova iz *Staroga zavjeta*, počevši od stvaranja pa sve do Davida i Salomona, sadrže i velik broj nekanonskih, apokrifnih i pseudo-epigrafskih tekstova. Ime *Paleja* potječe od grčkoga pridjeva *παλαιά* ‘stara’, što je već u bizantsko doba bila skraćenica od *παλαιά διαθήκη* ‘Stari zavjet’. *Historijska Paleja*, koja ne sadrži tekstove *Abrahamova otkrivenja*, izvorno je napisana na grčkome u 9. stoljeću u Bizantu, a u 10. ili 11. stoljeću u cijelosti je prevedena na staroslavenski jezik makedonske redakcije (Skowronek 2016: 21; Turdeanu 1972: 165). *Tumačena Paleja* kao cjelovita zbirka nije postojala na grčkom jeziku, nego je sastavljena vjerojatno u 13. stoljeću u Bugarskoj od tekstova prevedenih s grčkoga. Tekst *Abrahamova otkrivenja* koji je uklopljen u *Tumačenu Paleju* izmijenjen je u odnosu na stariji oblik teksta tako što je dopunjen dijelovima iz drugih tekstova o Abrahamu i mjestimice kršćanski pretumačen.

Svi ruskostaroslavenski tekstovi potječu od iste staroslavenske matice prevedene s grčkoga. Najstariji ruskostaroslavenski tekst iz *Silvestrova*

*zbornika* i tekst iz *Tumačene Paleje* pripadaju dakle istoj redakciji, a nisu međusobno posve neovisni. Neznatne razlike sastoje se u tome da je jezik teksta iz *Paleje* nešto mlađi i ima mnogo umetaka, ali je njegov prijepis točniji, dočim je tekst iz *Silvestrova zbornika* prepun pogrešaka, tj. pogrešno napisanih riječi i ispuštenih slova, rečenica i cijelih odjeljaka, što se objašnjava time da je staroslavenska matica bila pisana arhaičnim oblikom glagoljice, odnosno da je ruskomu prepisivaču bio nerazumljiv staroslavenski jezik matice (Philonenko-Sayar – Philonenko 1981: 16). Na nekim se mjestima smisao teksta može shvatiti samo tako da se unatrag rekonstruira kako je mogao glasiti grčki predložak, odnosno hebrejski izvornik (Kulik 2004).

Više je potpunih tekstova koji pripadaju *Tumačenoj Paleji*. Najstariji je među njima tekst iz *Tumačene Paleje* iz manastira sv. Josipa u Volokolamsku, 15. st., Ruska državna biblioteka Moskva, Moskovska duhovna akademija, sign. 172/549, fol. 85–101 (izd. Тихонравов 1863: 54–78). Drugi je tekst iz *Tumačene Paleje* iz manastira Solovetsk, 16./17. st., Ruska nacionalna biblioteka Sankt Peterburg, Kazanska duhovna akademija, sign. Ms 431, fol. 79–92 (izd. Порфирьев 1877: 111–130). Navedena dva teksta međusobno su srodna, s tom razlikom što u prvome nedostaje završetak pripovijesti koji je sačuvan u drugome. Treći je tekst iz *Sinodske Tumačene Paleje*, 16. st., Državni povijesni muzej Moskva, sign. Ms 869 (Sin. 211), fol. 76–90 (izd. Rubinkiewicz 1987: 227–257). Preostala dva teksta nisu objavljena: 1) tekst iz *Tumačene Paleje* iz zbirke Moskovske duhovne akademije, 16. st., Ruska državna biblioteka Moskva, sign. 173.111, fol. 18–43, i 2) tekst iz *Tumačene Paleje* iz *Tihonravovljeve zbirke*, 16. st., Ruska državna biblioteka Moskva, sign. Ms 704, fol. 70–79. Od svih navedenih palejskih tekstova potonji je najbliži tekstu iz *Silvestrova zbornika* zato što imaju zajednički neposredni predložak, ali je kraći od njega jer se prekida na mjestu XXVI.5. Od objavljenih nepotpunih tekstova valja spomenuti tekst iz *Tumačene Paleje* napisan 1494. godine, koji se čuva u Rumjancevljevu muzeju u Ruskoj državnoj biblioteci u Moskvi, sign. Ms 453, fol. 24–26, te sadrži samo prvi dio *Abrahamova otkrivenja*, tj. poglavlja I.–VIII. (izd. Пыпин 1862). Kritička izdanja ruskostaroslavenskoga teksta priredili su Philonenko-Sayar i Philonenko 1981. i Rubinkiewicz 1987. godine.

Apokrif je u različitim rukopisima poprimao različite oblike uslijed proširivanja i skraćivanja, prilagodbe u različitim vremenima i u različite svrhe. Tekstovi iz *Tumačene Paleje* u cjelini uzevši nešto su duži, tj. nastavljaju se i nakon XXXI. 3, ali kraći tekst iz *Silvestrova zbornika* bliži je staroslavenskoj

matici, tako da se dijelovi iz *Paleje* koji u njemu nedostaju mogu shvatiti kao kasnije dopune.

### 3. SLAVENSKI CIKLUS APOKRIFNIH PRIPOVIJESTI O ABRAHAMU

Sudeći prema broju njegovih rukopisa, mjestu koje zauzima u zbornicima te činjenici da je osim izvorne imao drugu verziju s pomlađenim jezikom i daljnjim kršćanskim umetcima, koja je nastala na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće, ciklus apokrifnih pripovijesti o Abrahamu bio je veoma raširen među Slavenima od 14. stoljeća nadalje. Slavenki ciklus nalazi se u više od 30 rukopisa bugarske, srpske (raške i resavske), hrvatske, ruske, ukrajinske i vlaško-moldavske redakcije (popis vidi u Miltenova 2006: 189–208). Među svim rukopisima po svojoj starini izdvajaju se južnoslavenski rukopisi, koji se svode na isti slavenski izvor, a shodno tomu i na isti grčki predložak. Cjelokupna rukopisna predaja dijeli se na srpski i bugarski ogranak, iz kojih su se tekstovi dalje širili u ostale slavenske književnosti.

*Pripovijest o pravednom Abrahamu*, koja je po svojem sadržaju povezana s prvim dijelom apokrifa *Abrahamovo otkrivenje* i većim dijelom teksta *O Abrahamu iz Historijske Paleje*, govori o Abrahamovu protivljenju očevu idolopoklonstvu, o napuštanju obiteljske kuće i putovanju u Kanaan i Kaldeju, te o obraćenju cara Heteja. *Pripovijest o Abrahamovoj smrti* govori o događajima neposredno prije Abrahamove smrti, tj. o Abrahamovu obilasku neba s arkandjelom Mihaelom, a po svojem sadržaju povezana je s apokrifom *Abrahamov zavjet*. Ostale četiri apokrifne pripovijesti izvještavaju o daljnjim značajnim događajima iz Abrahamova života. *Pripovijest o tome kako je Sara poučila Abrahama* govori o začeću, rođenju i protjerivanju Jišmaela te o rođenju Izaka (usp. Post 16,1–4; 21,10–18).<sup>4</sup> *Pripovijest o Izaku* govori o Abrahamovoj žrtvi Izaka, o Izakovu braku i o Ezavu, koji se odriče prvorođstva (usp. Post 22,1–13; 24,2–67; 27). *Pripovijest o Melkisedeku* govori o Melkisedekovu progonstvu i boravku na planini Tabor te o njegovu susretu s Abrahamom (usp. Post 14,18–20; Ps 109,4). *Pripovijest o Abrahamovu gostoljublju* govori o posjetu Svete Trojice Abrahamu, o uništenju Sodome i Gomore te o Lotovu grijehu rodoskrvuća i pokori (usp. Post 18,2–33;

<sup>4</sup> U drugoj verziji slavenskoga ciklusa *Pripovijest o Jišmaelu* odvađa se od *Pripovijesti o tome kako je Sara poučila Abrahama* kao zasebna pripovijest.

19,1–24; Jubileji 16).<sup>5</sup> Svi ti tekstovi sadržajno su povezani s odgovarajućim tekstovima o Abrahamu iz *Historijske Paleje*.

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti, osim glagoljičnih tekstova apokrifa *Abrahamov zavjet*, sačuvan je i dio ciklusa pripovijesti o Abrahamu u dubrovačkom ćiriličnom zborniku *Libro od mnozijek razloga* iz 1520. godine, koji je sastavni dio *Kukuljevićeve zbirke* i čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod oznakom IV. a. 24. U njemu se naime nalaze jedan do drugoga tekstovi dviju apokrifnih pripovijesti iz slavenskoga ciklusa. Prvi tekst sadrži *Pripovijest o pravednom Abrahamu* (fol. 37v–39r), a drugi tekst sadrži dio *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* (fol. 39r–41r).

Anisava Miltenova je na osnovi tekstološkog istraživanja i prema tome sadrže li tekstove prve ili druge verzije podijelila južnoslavenske srednjovjekovne zbornike mješovitoga sadržaja, koji među ostalim sadrže i ciklus pripovijesti o Abrahamu, na tri tipa. Prema toj podjeli *Libro od mnozijek razloga* pripada prvomu od triju tipova zbornika zajedno s još 16 zbornika (Miltenova 2018: 131–132):

1) zbornik iz Narodne biblioteke Srbije Beograd, sign. Ms 104, treća četvrtina 14. st. (rukopis izgubljen); 2) *Savinski zbornik*, 1380., manastir Savina, Crna Gora, sign. Ms 29; 3) *Pribilov zbornik*, 1409., Narodna biblioteka Srbije Beograd, sign. Ms 828 (rukopis izgubljen); 4) zbornik iz *Hludovljeve zbirke*, sredina 15. st., Državni povijesni muzej Moskva, sign. Ms 241; 5) zbornik iz manastira sv. Pavla, Atos, 15. st., sign. Ms 109 (rukopis izgubljen); 6) zbornik iz *Zbirke A. I. Jacimirskoga*, druga polovica 15. st., Biblioteka Ruske akademije znanosti, Sankt Peterburg, sign. 13.6.13; 7) zbornik iz Nacionalne biblioteke svetih Ćirila i Metoda Sofija, sign. Ms 681, 15. st.; 8) *Pakrački zbornik*, sredina 16. st., Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Zagreb, sign. III. a. 43; 9) *Beljakovečki zbornik*, Nacionalna biblioteka svetih Ćirila i Metoda Sofija, sign. Ms 309, 16. st.; 10) *Panagjurski zbornik*, Nacionalna biblioteka svetih Ćirila i Metoda Sofija, sign. Ms 433, 16. st.; 11) *Bečki zbornik*, 16. st., Austrijska nacionalna biblioteka Beč, sign. Ms 149; 12) zbornik iz Nacionalne biblioteke Plovdiv, sign. Ms 101, konac 16. st.; 13) *Tulcejski zbornik*, 16./17. st., Biblioteka Rumunjske akademije znanosti Bukurešt, sign. Ms 649; 14) *Daniilov zbornik*, 1628.,

<sup>5</sup> Izd. Витић, Зорица. Апокриф о гостољубљу Аврамовом у српском рукописном наслеђу. Археографски прилози, 14, 1992., 67–104. prema *Tumanskom zborniku*, 16. st., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. III. a. 10.

*Grujićeva zbirka*, Muzej Srpske pravoslavne crkve Beograd, sign. Ms 100; 15) *Belovski zbornik*, 17./18. st., Čitaonica svetih Ćirila i Metoda Belovo; 16) zbornik iz *Zbirke Ivana Dujčeva*, 17./18. st., Centar za slavobizantske studije Sofija, sign. Ms 17.<sup>6</sup>

Osim toga postoji i skupina zbornika ruske redakcije koji su srodni zbornicima prvoga tipa i koji vjerojatno imaju južnoslavensku maticu: 1) zbornik iz Ruske državne biblioteke, Moskva, sign. F. 304, Ms 794, 16. st.; 2) zbornik iz Bibiloteke Ruske akademije znanosti, Sankt Peterburg, sign. Ms 244, 17. st.; 3) zbornik iz *Pogodinove zbirke*, 17. st., Ruska nacionalna biblioteka, Sankt Peterburg, sign. Ms 1938 i 4) zbornik iz *Zbirke Vukola Mihajloviča Undolskoga*, 16. st., Ruska državna biblioteka Moskva, sign. Ms 565 i dr.

Zbornici prvoga tipa prenose tekstove koji odražavaju staru tekstovnu predaju i svode se na zajedničku slavensku maticu. Među njima se ističu prva četiri po tome što imaju najstariji oblik tekstova i izvorni poredak tekstova unutar cjeline zbornika, a ujedno su i najstariji jer su napisani u 14. stoljeću, odnosno do sredine 15. stoljeća. Zbornici prvoga tipa u cijelosti su posvećeni temama iz Staroga zavjeta, s jedinom iznimkom *Pripovijesti o drvetu križa*, iako i ona sadrži pretežno starozavjetne motive. Zasnivaju se na starozavjetnom izvještaju u Knjizi Postanka 11–25, ali sadrže i mnogo toga što se ne nalazi u biblijskom tekstu.

Sudeći po ustroju tih zbornika, njihov izvorni oblik uključuje sljedeće apokrifne pripovijesti: a) apokrifna pripovijest o Adamu i Evi u prvoj verziji, b) niz pripovijesti o Abrahamu u prvoj verziji, c) niz pripovijesti o drvetu križa u prvoj verziji, d) pripovijest o pisanju psaltira u prvoj verziji pomiješana s apokrifnom pripovijesti o Davidu, druga verzija pripovijesti o pisanju psaltira te druga verzija pripovijesti o pisanju evanđelja, e) pripovijest o Sibili u prvoj verziji, f) *Razumnik-ukaz* u drugoj verziji, g) pripovijest o proroku Samuelu, h) pripovijest o porijeklu *samodive* i i) viđenje sv. Anastazije u prvoj i drugoj verziji (Miltenova 2018: 132).<sup>7</sup> Prvobitni je oblik zbornika tijekom stoljetne predaje pretrpio znatne prerade i izmjene, dodavanje novih ili ispuštanje starih tekstova, kao i preinake unutar tekstova u prijepisima.

<sup>6</sup> Opis navedenih zbornika vidi na <http://repertorium.obdurodon.org> (ROBLL).

<sup>7</sup> Zbog toga što sadrže drugu verziju nekih tekstova sljedeći zbornici čine podtip unutar prvoga tipa: 1) *Panağjurski zbornik*; 2) *Bečki zbornik*; 3) *Daniilov zbornik*; 4) *Tulcejski zbornik* i 5) *Belovski zbornik*. Osobito velika sličnost postoji među prvim trima navedenim zbornicima, te se oni vjerojatno svode na zajedničku maticu (Miltenova 2018: 133).



U zborniku iz manastira Savina, zborniku iz manastira sv. Pavla na Atosu i zborniku iz Ruske državne biblioteke u Moskvi, sign. F. 304, Ms 794, nalazi se svih šest pripovijesti o Abrahamu, a u ostalima nedostaje jedna ili više pripovijesti ciklusa (Богдановић – Милтенова, 1987: 23). *Savinski zbornik* je najstariji rukopis koji sadrži svih šest apokrifnih pripovijesti. Cjelovitost teksta, slijed pripovijesti i staro jezično stanje govore u prilog tomu da je to bio izvorni oblik kako su tekstovi o Abrahamu bili uklopljeni u zbornike 14. stoljeća. Iako su izvorno napisani u nizu kao jedinstvena cjelina, u rukopisima su nekad međusobno odvojeni ili se pojavljuju u manjim skupinama. Osobito posljednja *Pripovijest o Abrahamovoj smrti* često stoji prilično udaljena od ostalih dijelova ciklusa, a nekad je uopće nema (usp. Бадаланова – Милтенова 1996: 205).

Kao i kod ostalih apokrifnih pripovijesti tako se i kod ciklusa pripovijesti o Abrahamu razlikuju prva i druga verzija. Prva verzija, karakteristična za najstarije zbornike prvoga tipa, nastala je na prijelazu 10. u 11. stoljeće (vidi Лавров 1899: XV–XVI; Skowronek 2008: 155). Ti su tekstovi bliski prvotnom slavenskomu prijevodu. Najstariji sačuvani tekst slavenskoga ciklusa u prvoj verziji nalazi se u *Savinskom zborniku* (vidi Богдановић – Милтенова, 1987: 9–10). Od te prve verzije ciklusa razlikuje se druga verzija ciklusa, koja je nastala u 13. i 14. stoljeću, u kojoj su tekstovi drukčije raspoređeni te djelomično preinačeni. U njoj su uključeni daljnji izvanbiblijski elementi i mijenja se starozavjetni karakter pripovijesti. U zbornicima prvoga tipa nalaze se tekstovi o Abrahamu u prvoj verziji, a u zbornicima drugoga tipa prevladavaju tekstovi u drugoj verziji. U zbornicima trećega tipa pripovijesti su u velikoj mjeri kompilirane i kontaminirane. Dakle ciklus pripovijesti o Abrahamu jedinstveni je sastavni dio izvornoga zbornika. Novije verzije ciklusa odgovaraju kasnijim preradama zbornika u cjelini.

Sve su pripovijesti u isto vrijeme prevedene s grčkoga. Mihail Nestorovič Speranskij, Vasilij Mihajlovič Istrin i Vatroslav Jagić pokazali su da ti zbornički tekstovi nisu prevedeni iz *Historijske Paleje*, nego su u svojoj prvoj verziji morali biti prevedeni iz grčkih rukopisa sličnoga sadržaja. Iako po svojem općem sadržaju i na pojedinim mjestima imaju neke sličnosti s palejskim tekstovima, oni nedvojbeno pripadaju drugoj tekstovnoj predaji (Сперанский 1960: 115–116, 141–142; Истрин 1896: 67–68; Jagić 1868: 83; Бадаланова i Милтенова 1996: 204–205). Slavenski ciklus u cjelini pripada drugoj redakciji za razliku od tekstova o Abrahamu uklopljenih u *Historijsku Paleju* i tekstova dvaju samostojnih apokrifa u različitim zbornicima i u *Tumačenoj Paleji*. Usporedivši mjesta u pripovijestima o Abrahamu

s grčkim tekstom *Historijske Paleje*, Istrin je ustvrdio da je nepoznati grčki predložak slavenskog prijevoda mogao biti jedan od izvora za palejski tekst (Истрин 1896: 67–68). Moguće je i da su grčka *Paleja* i taj grčki predložak potjecali od zajedničkog izvora. Johannes Reinhart je u svojem istraživanju *Pripovijesti o Melkisedeku* zaključio da je njezina prva verzija prijevod s grčkoga neovisan o prijevodu grčke *Paleje* (Reinhart 2007: 56–57). Do istog je zaključka došao i Matvej Ivanovič Sokolov u slučaju *Pripovijesti o drvetu križa* (Соколов 1888: 157).<sup>8</sup>

Na primjeru *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* vidljivo je kako samo pojedini kratki dijelovi teksta *O Abrahamu* (περὶ τοῦ ἀβραάμ) iz grčke *Historijske Paleje* (PH) (izd. Vassiliev 1893: 201–206) odgovaraju dijelovima slavenskoga teksta:<sup>9</sup> *stvorbšago n(e)bo i zemlu* (SSpA) : *tvorca nebu i zemli* (LSpA) : τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς (PH); *v̆sta avraam̆* (ASpA) : *usta abram̆* (LSpA) : ἀναστὰς ἀβραάμ (PH); *poet̆ avram̆ saru ženu svoju* (SSpA) : *uze abram̆ saru ženu svoju* (LSpA) : ἀβραάμ παρέλαβε ... σάρῥαν τὴν γυναῐκα αὐτοῦ (PH); *i v̆nide v̆ zemlu* (SSpA) : *i rofe u zemlu* (LSpA) : καὶ ἦλθεν εἰς τὴν γῆν (PH); *i r(e)-če avram̆ k̆ žene svoje* (SSpA) : *i reče abram̆ svoioi ženi sari* (LSpA) : ἀβραάμ ... καὶ λέγει πρὸς σάρῥαν τὴν γυναῐκα αὐτοῦ (PH); *brat mi jes(t̆)* (SSpA) : *brat mi iest̆* (LSpA) : ἀδελφός μου ἐστίν (PH); *reše ... [ōt] zemle hal̆deiskije* (SSpA) : *rekoše ... ōd zemle haladinske* (LSpA) : ἔφησαν· ἀπὸ τῆς χώρας τῶν χαλδαίων (PH); *čto ti jest̆ žena sija* (SSpA) : *čo ti e sara žena tai* (LSpA) : τίς σοῦ ἐστιν ἡ γυνή (PH); *rofiju dr̆žeč̆a* (SSpA) : *darže mač̆ u rukah̆* (LSpA) : ῥομφαίαν ... κρατοῦντα ἐν τῇ χειρὶ (PH); *č̆yto ti jest̆ tebe žena tai* (SSpA) : *čo ti je žena tai* (LSpA) : τίς σου ἐστιν ἡ γυνή αὐτη (PH); *žena mi jes(t̆)* (SSpA) : *žena mi iest̆* (LSpA) : γυνή μου ἐστιν (PH) itd.

U srpskostaroslavenskim tekstovima nalaze se dva grecizma koji svjedoče o tome da su slavenski tekstovi prevedeni s grčkoga jezika. U oba se teksta nalazi grecizam *rofija*, koji prenosi grčku riječ ῥομφαία ‘velik i širok mač’. Samo u SSpA javlja se grecizam *for̆šfira* od grč. πορφύρα ‘purpurni

<sup>8</sup> Émile Turdeanu, nasuprot tomu, smatra da su tekstovi ciklusa apokrifnih pripovijesti o Abrahamu nastali na osnovi prvotnoga slavenskoga prijevoda tekstova o Abrahamu iz *Historijske Paleje* i prijevoda samostalnih starozavjetnih apokrifa, i to nastoji pokazati na primjeru *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* (Turdeanu 1972: 153–180).

<sup>9</sup> Dijelove SSpA navedene u ovome radu preslovala je M. Mikecin iz fotografija rukopisa. ASpA navodi se prema izdanju Лавров 1899, a LSpA prema izdanju Žagar 2020. Grčka PH navodi se prema izdanju Vassiliev 1893.

plašt'. Ime cara koji prima Abrahama i Saru preneseno je u srpskostaroslavenskim tekstovima kao *hetei*, od grč. *Χετταῖος*, a u LSpA car je ostao neimenovan.

#### 4. TEKSTOLOŠKA USPOREDBA *ABRAHAMOVA OTKRIVENJA* I *PRIPOVIJESTI O PRAVEDNOM ABRAHAMU*

Sadržaju prvoga dijela *Abrahamova otkrivenja* (AA) u ciklusu apokrifnih pripovijesti o Abrahamu, prenesenom u zbornicima, odgovara sadržaj prve u nizu pripovijesti, naime *Pripovijesti o pravednom Abrahamu*. Apokrif *Abrahamovo otkrivenje* i *Pripovijest o pravednom Abrahamu* iz zborničkoga ciklusa međutim ne pripadaju istoj predaji. Razlika je očita već u opsegu jer SpA na krajnje sažet način pokriva samo prvi dio AA, dočim drugi dio AA posve nedostaje u SpA, jednako kao i u tekstu *Historijske Paleje*. No i u odnosu na taj prvi dio SpA sadrži samo neke osnovne motive. Pripovijest se zasniva na dvama poglavljima iz Knjige Postanka, prvome koje govori o odlasku Abrahamova oca Teraha s obitelji iz Ura Kaldejskoga u Kanaan (Post 11,31) i drugome koji opisuje događaje na dvoru kralja Abimeleka u Geraru (Post 20), odnosno na dvoru faraona u Egiptu (Post 12,11–20). SpA započinje Abrahamovom spoznajom istinskoga Boga i protivljenjem ocu koji trguje kipovima idola. Slijedi zatim opis putovanja sa Sarom i Lotom u Kanaan i Kaldeju te na koncu obraćenje cara Heteja zahvaljujući objavi arkandela Mihaela. Cilj putovanja u SpA ne slaže se s onim u Knjizi Postanka. U SpA nakon petnaestogodišnjeg boravka u Kanaanu, gdje mu se pridružuje i otac Terah, koji ondje i umire, Abraham zajedno sa svojom ženom Sarom putuje dalje u Kaldeju k caru Heteju. Nasuprot tomu, prema Knjizi Postanka Abraham se najprije naseljava u Haranu, a konačni cilj putovanja nije Kaldeja nego Kanaan. Sukladno tomu, Hetej nije kaldejski nego je kanaanski car, što potvrđuje i grčki tekst *O Abrahamu* iz *Historijske Paleje*.

Tekstovi SpA mogu se uspoređivati s AA od njihova početka do mjesta gdje Abraham otkriva svojem ocu da ne vjeruje u bogove u koje on vjeruje, a otac se zbog toga rasrdi i napadne ga, te Abraham pođe u Kaldeju. Od toga mjesta nadalje tekstovi SpA i AA više se ne mogu uspoređivati jer u SpA slijedi pripovijedanje koje se zasniva na Post 20, dočim u AA Abraham, osvjedočivši se u nemoć idola, traži pravog Boga, koji poslije svoje objave ognjem uništava kuću Abrahamova oca i upućuje Abrahama kako da mu prinese prvu žrtvu.

Tekst AA znatno je duži i sadržajno razgranatiji od SpA, ima više dijaloga i pripovijest teče postupno. Prva verzija AA počinje Abrahamovim rodoslovljem, a zatim slijedi pripovijest o tome kako je Abraham prodavao kipove lažnih bogova koje je izrađivao njegov otac Terah. Sumnja u štovanje tih bogova Abrahamu se pojavila kada se razbio kameni kip boga Marumata (I–II). Abraham se usprotivio ocu i prestao se moliti lažnim bogovima zbog čega se otac rasrdio (III–IV). Abraham je odlučio ispitati moć tih bogova postavivši drveni kip Baresata pored vatre. Abraham nađe Baresatov kip spaljen (V) i iznova se usprotivi očevu štovanju lažnih bogova (VI). Potom pokazuje kako su vatra, voda, zemlja i nebeska bića (Sunce, Mjesec i zvi- jezde) dostojniji štovanja nego ti bogovi, premda se ni oni ne mogu štovati kao bogovi, te nastavlja tražiti istinskoga Boga (VII). Tada dolazi glas s neba koji od njega zahtijeva da napusti očev dom. Dom u kojem je ostao Terah zahvati vatra i uništi ga u požaru (VIII).

Za razliku od toga u SpA kaže se samo toliko da je Abraham prodavao kipove koje je izrađivao njegov otac te da je jednoga dana, promatrajući nebo i zemlju, uvidio da je idolopoklonstvo bezbožno te je otkrio istinskoga Boga stvoritelja. Opisuje se kako je izgorio drveni kip boga koji je Abraham postavio pored vatre te kako bogovi nisu mogli spriječiti da se magarac koji je bio natovaren njihovim kipovima utopi u blatu. Prvi dio SpA završava time da je Abraham razbio kipove odbacujući vjeru u lažne bogove, zbog čega je Terah na njega nasrnuo nožem, a zatim je on otišao iz očeva doma i zaputio se u Kaldeju.

Drugi dio AA započinje Božjom zapovijedi Abrahamu da pripremi žrtvu kako bi mogao primiti otkrivenje (IX). Abraham pod vodstvom anđela Naoila (Jaoela) odlazi na brdo Horeb, gdje prinosi žrtvu Bogu (X–XII). Tada pali anđeo Azazel u liku nečiste ptice nastoji odvratiti Abrahama od njegova poslanja (usp. Post 15,2), no Abraham ga uz pomoć Naoila odbija (XIII–XIV). Nakon što je prinesena žrtva Abraham i Naoil odlaze u nebo koje je ispunjeno svjetlom i ondje ugledaju mnoge anđele (XV–XVI). Abraham pjeva himnu Bogu i moli ga za prosvjetljenje (XVII), a zatim ugleda Božje prijestolje s kerubinima i svim nebeskim stvorovima (XVIII). Bog otkriva Abrahamu sve predjele neba (XIX) i obećava mu svoju pomoć (XX). Pokazuje mu čudovišta, među kojima je i Levijatan, a potom i Edenski vrt (XXI). Objasnjava mu čovjekov pad, koji je uzrokovan grijehom Adama i Eve u raj, razliku između pobožnih ljudi, među kojima su i Židovi, i ostalih. Abraham sagledava grijeh svijeta, među kojima se idolopoklonstvo posebno ističe (XXII–XXV). Bog objašnjava zašto je dopustio grijeh (XXVI).

Zatim slijedi viđenje predstojećega Posljednjeg suda i razaranja Hrama te se naviješta spasenje židovskoga naroda (XXVII). Opisuju se muke koje će prethoditi dolasku Mesije (XXVIII–XXIX) i pravedna kazna bezbožnika pred okupljenim Židovima (XXX–XXXI). Ponavlja se obećanje izabranomu židovskom narodu da će biti izbačen iz ropstva (XXXII).

Nakon odlaska iz očeva doma u SpA Abrahamu prilazi arkandeo Uriel (Jaoel) u liku putnika i prati ga na putu u Kaldeju. Tada Abraham ugleda vruga u liku crnoga orla koji ga pokušava odvratiti od njegova puta. Na putu mu se pridružuju Terah, Sara i Lot. Nakon petnaest godina boravka u Kanaanu po nalogu arkandela Uriela Abraham, Sara i Lot pođu dalje u Kaldeju. Slijedi opis susreta Abrahama i Sare s carem Hetejom. Kako su Abraham i Sara lagali caru da su brat i sestra, a ne muž i žena, Hetej je poželio Saru, no arkandeo Mihael spriječi cara zaprijetivši mu propašću njegova doma. Uplašivši se, Hetej pusti Saru i zatim od Abrahama sazna da su muž i žena. Potresen pojavom arkandela Mihaela Hetej pomisli da je to Abrahamov Bog, no Abraham mu objasni da je Mihael sluga nevidljivoga Boga. Hetej zatim traži od Abrahama da ga privede na vjeru u njegova Boga i postavlja ga za upravitelja svojega doma dajući mu mnogo blaga.

Apokrif *Abrahamovo otkrivenje* sastoji se dakle od dvaju glavnih dijelova. Prvi, hagadički dio (I–VIII) sadrži midraističku pripovijest o Abrahamu kao junaku vjere koji se suprotstavlja idolopoklonstvu svojega oca Teraha, o kojem govori Jš 24,2, a završava razorenjem zemaljskog hrama idola. Drugi, apokaliptički dio (IX–XXXII) opisuje Abrahamov uzlazak na nebo pod vodstvom anđela Jaoela (Naoila) i njegovo viđenje neba. Ondje otkriva nebeske predjele, božansko prijestolje, budućnost židovskog naroda, kao i ostala eshatologijska otajstva povezana s nebeskom žrtvom i štovanjem nebeskoga hrama. Taj se dio apokrifa zasniva na Post 15. Po njemu je cijeli apokrif i dobio ime *Abrahamovo otkrivenje*, što je prijevod grčkoga Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀβραάμ, odnosno latinskoga *Apocalypsis Abrahæ*. Dva dijela apokrifa povezana su tako da je Abrahamovo odbacivanje idolopoklonstva bilo uzrokom toga da je Bog poslao svojega anđela Jaoela kako bi Abrahama poveo na nebo i podučio ga nebeskim otajstvima.

SpA, koji obuhvaća sadržaj samo prvoga dijela AA, može se podijeliti u dva dijela: prvi u kojem je riječ o Abrahamovu obraćenju od idolopoklonstva, u čemu mu pomaže anđeo Jaoel (Uriel), i drugi dio, u kojem Abraham i Sara odlaze najprije u Kanaan a potom u Kaldeju na dvor cara Heteja. Sadržaj toga drugog dijela ne nalazi se u AA, nego samo još u tekstu *O Abrahamu iz Historijske Paleje*, a zasniva se na biblijskoj priči iz Post 20, gdje Abraham i Sara odlaze u Kanaan gerarskomu kralju Abimeleku.

U AA spominje se više idola: kameni Marumat (*marumafъ / marumatъ*), drveni Baresat (*varisatъ / barisatъ*), željezni Nahon (*nahonъ*), zlatni Zuhej (*zuhe*) i srebrni Joavon (*abonъ*), dočim se u SpA ne spominje nijedno od tih imena. U SpA arkandeo koji dolazi po Abrahamu zove se *urilъ* (ASpA), a u AA *naoil* (SilvAA). Pod tim imenima krije se arkandeo Jaoel. Dok se u AA pali anđeo koji Abrahamu odvraća od Božjega puta zove *azazel* i javlja se u obliku nečiste ptice, u SpA se on ne imenuje i javlja se u obliku velikoga crnog orla.

U SpA nema prve žrtve paljenice, koja označava sklapanje saveza Božjeg s Abrahamom, poslije čega on može biti uzet na nebo i mogu mu se otkriti nebeska otajstva. Njihov opis čini najveći dio AA, dočim SpA o tome ima samo jednu rečenicu: *r(e)če jemu arhang(e)l g(lago)ly vse i nauči kako jes(tъ) vse g(lago)ly b(o)ž(as)tvnyje i povêda jemu* (BSpA)<sup>10</sup> : *i r(e)če emu a(n)g(e)lъ g(lago)ly vse i povêda emu ô vsêhъ b(o)žestvnihъ* (ASpA) : *i reče nemu anjeo govori brate sve o bogu i nauči ga anjeo sve o božiehъ riečehъ govoriti* (LSpA). Prema SpA Terah je umro u Kanaanu, gdje se pridružio Abrahamu, Sari i Lotu, a u AA Terah je poginuo od Božjeg ognja u svojem domu.

Iz rečenoga proizlazi da sva tri teksta SpA vrlo sažeto i samo u osnovnim crtama prepričavaju događaje koji su u AA izneseni daleko opsežnije. Dok se SpA i AA sadržajno poklapaju samo u prvome, a ne i u drugome dijelu, SpA i palejski tekst poklapaju se gotovo u cijelosti. U drugoj verziji SpA pripovijest je prenesena u skraćenom i djelomice izmijenjenom obliku, a posjet Abrahamu i Sare caru Heteju izdvojen je u zasebnu pripovijest pod naslovom *ispravlenie ô sarrê*.

##### 5. PRIPOVIJEST O PRAVEDNOM ABRAHAMU U LIBRU OD MNOZIJEH RAZLOGA I SRODNIM SRPSKOSTAROSLAVENSKIM TEKSTOVIMA

*Pripovijest o pravednom Abrahamu* sačuvana je u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti samo u ćirilichnom tekstu *čtenje ôd abrama iz Libra od mnozijeh razloga*, 1520., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV. a. 24, fol. 37v–39r (izd. Jagić 1868: 83–85; Rešetar 1926: 55–57; Žagar 2020:

<sup>10</sup> Ulomci BSpA navode se prema Истрин 1896: 67–68.

174–177; opis: Mošin 1952: 71–73). Po svojem sadržaju i on se, jednako kao i ostali tekstovi SpA, poklapa samo s prvim dijelom apokrifa *Abrahamovo otkrivenje*, koji govori o Abrahamovu odvrtačanju od idolopoklonstva, ali ne i s drugim dijelom, u kojem se nalazi eshatološko viđenje neba. Tekst je prvi opisao Vatroslav Jagić usporedivši ga s najstarijim slavenskim tekstom apokrifa *Abrahamovo otkrivenje* – ruskostaroslavenskim tekstom iz *Silvestrova zbornika* iz 14. stoljeća. Jagić je utvrdio da znatno kraći tekst iz *Libra* nije srodan s ruskostaroslavenskim i da je izveden iz nekog potpunijeg teksta (Jagić 1868: 83).

Milan Rešetar utvrdio je da je tekst *čtenje ōd abraama* iz *Libra* srodan s tekstom *slovo pravednago avraama*, koji se nalazi u zborniku srpske redakcije iz 15. st. iz manastira sv. Pavla na Atosu, sign. Ms 109, folije nepoznate (izd. Лавров 1899: 70–72; rukopis izgubljen), i to toliko da potječu od iste matice (Rešetar 1933: 51). Pjotr Aleksejevič Lavrov u svojem izdanju tekstova iz toga rukopisa napominje da njegov slavenski predložak potječe iz Bugarske, što je vidljivo po brojnim gramatičkim i leksičkim bugarizmima (Лавров 1899: XV–XVI; vidi također Miltenova 2018: 57). Ciklus apokrifnih pripovijesti o Abrahamu u zborniku iz manastira sv. Pavla na Atosu sadrži svih šest pripovijesti: 1) *slovo pravednago avraama*, 2) *slovo za melhisedeka*, 3) *stranoljubie avramle. slovo s(ve)tije troice*, 4) *slovo kako sar̄ra učit avraama*, 5) *za isaka* i 6) *o sm(ь)rti avraamovê*.

Tekst iz *Libra* srodan je nadalje i s izgubljenim tekstom *slovo praved'nago avraama* iz zbornika iz 14. st. koji se do početka Drugoga svjetskog rata čuvao u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu, sign. Ms 104, fol. 57r–57v. Ulomke iz toga teksta objavio je Istrin usporedivši ih s odgovarajućim ulomcima teksta iz *Tikveškog zbornika* (Истрин 1896: 64–65). Taj se tekst, jednako kao i tekst svetogorskoga zbornika, svodi na izgubljeni tekst iz *Pribilova zbornika*, napisanog 1409. godine, koji se do početka Drugoga svjetskog rata čuvao u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. Srodan je napokon i s tekstom *sl(o)vo pravêdnago avr(a)ma* iz *Savinskog zbornika*, 14. st., manastir Savina, sign. Ms 29, fol. 13v–15r. Osim toga teksta zbornik iz manastira Savina sadrži i ostalih pet pripovijesti iz ciklusa apokrifnih pripovijesti o Abrahamu: *slovo za melhisedêkaa* (15r–17v), *slovo ō troici s(ve)têi* (fol. 17r–20v, 196r–196v), *slovo kako uči sar̄ra avraama muža svojego* (fol. 21r–21v, 196v), *slovo za isaka* (fol. 21v–23v) i *sl(o)vo ō smr(ь)-ti avramovê* (fol. 23v–29v). Od mlađih tekstova u istu skupinu pripadaju još tekst iz zbornika iz Narodne biblioteke Srbije, Beograd, sign. Ms 738, 17. st. i tekst iz *Daniilova zbornika*, 1628., Grujićeva zbirka, Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd, sign. Ms 100.

Osim tih srpskostaroslavenskih tekstova daljnji su srodni tekstovi *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* iz sljedećih zbornika bugarske i ruske redakcije: 1) zbornik iz Nacionalne biblioteke svetih Ćirila i Metoda, Sofija, sign. Ms 433, 16. st.; 2) zbornik iz Austrijske nacionalne biblioteke, Beč, sign. Ms 149, 16. st.; 3) zbornik iz Ruske državne biblioteke, Moskva, sign. F. 304, Ms 794, 16. st.; 4) zbornik iz Nacionalne biblioteke svetih Ćirila i Metoda, Sofija, sign. Ms 326, 17. st. i 5) *Belovski zbornik*, 17./18. st., Čitaonica svetih Ćirila i Metoda Belovo (vidi Skowronek 2008).

Slijedi usporedba teksta *čtenje ōd abrama* (LSpA) s tekstovima *sl(o)vo pravêdnago avr(a)ma* (SSpA) i *slovo pravednago avraama* (ASpA). U zborniku iz manastira Savina nedostaje jedan pergamentni list između stranice 13v i 14r. Stranica 13v završava riječima *ōt(a)cb̄ jeho i r(e)čē ...*, a stranica 14r počinje riječima *...de ōt(a)cb̄ jeho i lot̄ s(i)n̄b̄ br(a)ta jeho*. Stoga tekst iz *Libra* od mjesta 37v25 do 38v5 nije usporediv s SSpA te se uspoređuje s ASpA i BSpA.

Sljedeća mjesta svjedoče u prilog srodnosti teksta iz *Libra* s tekstom iz *Savinskog zbornika*, nasuprot tekstu iz svetogorskog zbornika: *sie bozy ne stvoriše n(e)bo i zemlju vēst̄ b(og)̄b̄* (SSpA) : *velik est̄ b(og)̄b̄ s̄tvoriv̄y n(e)bo i zemlju* (ASpA) : *ovoi bozi ne učiniše nebo i zemlu i sva boḡb̄ učinio iest̄* (LSpA); *se viždu i razumeju [ja]ko velik̄ je(st̄) b(og)̄b̄ stvori nebo i zemlu [i] v'su v'selen̄niju* (SSpA) : *se že viždu az̄b̄ velik̄ est̄ b(og)̄b̄ stvoriv̄ v̄vsu v̄seleniju* (ASpA) : *vižu ja i razumiem̄ iere velik̄ boḡb̄ iest̄ koi e satvorio nebo i zemlu i vas̄b̄ sviem̄* (LSpA) ; *[ōt] zemle hal̄b̄deiskije* (SSpA) : *ōt zemle hanaōiskye* (ASpA) : *ōd zemle haladinske* (LSpA); *togda javi se c(a)ru ar'hangng(e)l̄b̄ (!) mihail̄ dr̄žēčū t̄m̄č̄b̄ svoi v̄b̄ ruku s̄b̄ strahom̄ velijem̄ zapr̄ēti jemu* (SSpA) : *togda javi se c(a)ru arh(ange)l̄b̄ mihail̄ s̄b̄ strahom̄ velikom̄ zapr̄ēti emu* (ASpA) : *i tada i se javi caru anđeo mihajao darže mač̄b̄ u rukah̄b̄ i strahom̄ zaprieti nemu* (LSpA); *čud̄na v'sa patišy . i v(b)̄s̄ dom̄b̄ tvoi* (SSpA) : *vsa zlaa priimeši ty i v̄s̄ rod tvoi* (ASpA) : *veliku čēš̄b̄ usilost̄ patiti ti i tvoi dom̄b̄* (LSpA); *i v̄bz'vrati se sar̄bra k̄b̄ avramju* (SSpA) : *om.* (ASpA) : *i vrati se sara k abramu* (LSpA); *i povele prizvati ih̄b̄ s̄b̄ strahom̄* (SSpA) : *povelē privesti ih* (ASpA) : *zapovidie dovesti abrama i saru s veliciem̄ strahom̄* (LSpA); *to sut̄b̄ slugi jeho* (SSpA) : *om.* (ASpA) : *toi su sluge boga moiega* (LSpA); *i az̄b̄ vēruju b(og)u avramovu* (SSpA) : *da i my vēruem̄ b(og)u tvoemu* (ASpA) : *da i ja vieruju boga abramova* (LSpA); *t̄m̄nogo imēnenija, skoti i zlato i srēbro* (SSpA) : *mного zlata i srebra* (ASpA) : *mного imanja i srebra i zlata* (LSpA).

Vrlo su rijetka mjesta na kojima je LSpA srodniji s ASpA nego s SSpA: *om.* (SSpA) : *dēlaaše že idoli* (ASpA) : *i činaše idole* (LSpA); *izidi ōt zemlu*



*halbdeisku* (SSpA) : *izidi izъ zemlje tu i vьnidi vъ zemlju haldei* (ASpA) : *iziti od teizi zemle i pođe u zemlu haladinsku* (LSpA); *togda carъ reče sь gnevomъ velijemъ* (SSpA) : *i reče veliemъ gl(a)som* (ASpA) : *tada i reče carъ veliciemъ glasomъ* (LSpA); *azъ b(og)a tvojego vidiehъ jako ratъnika sь forъfiroju i rofiju drъžeča* (SSpA) : *azъ b(og)a tvoego vidiehъ . jako ratnika sь rofiejju stojuča* (ASpA) : *vidiehъ boga tvoiega kakō razboinika sa m(a)-čemъ stoieći* (LSpA).

Na sljedećim se mjestima tekst iz *Libra* razlikuje od srpskostaroslavenskih tekstova: *tri tisućenonoje i vъ trêteije i .r.* [100] *lêt(o) po adame* (SSpA); *tri tisuča. i vъ tretie i .r.* [100] *lêto po adame* (ASpA) : *uks* [460] *lieta podao mu (!)* (LSpA); *vêstь bogъ* (SSpA) : om. (ASpA) : *i sva bogъ učinio iestъ* (LSpA); *vêrujemъ vъ kalъ i vъ medъ i vъ drêvije* (SSpA); *vêruemъ vъ kal i vъ mêd i vъ drêvie* (ASpA); *viero iemo (!) u kamenie i u drievie i u tlapu* (LSpA); om. (ASpA) : *ja ti se na ništo ne namierihъ* (LSpA); *vъ istinu* (SSpA); *oče sii b(o)zi zli sut vъ istinu* (ASpA) : *oče pravo ti govoru ovoi bozi niesu dobri* (LSpA); *ne r(e)če ničesože . r(e)če jemu arhang(e)lъ g(lago)lly vse i nauči kako jes(tь) vse g(lagol)ly b(o)ž(as)tvnyje i povêda jemu* (BSpA) : *i r(e)če emu a(n)g(e)lъ g(lago)lly vse i povêda emu ô vsêhъ b(o)žestъvnihъ* (ASpA) : *i niča ne reče i reče nemu anjeo govori brate sve o bogu i nauči ga anjeo sve o božiehъ riečehъ govoriti* (LSpA); *i vidê avraamъ čъrna ôrla sêdeča velika zelo* (ASpA) : *i vidie abramъ orla velika mnogo carna* (LSpA); *povêda emu ô vsêhъ b(o)žestъvnihъ* (ASpA) : *i nauči ga anđeo sve o božiehъ riečehъ govoriti* (LSpA); *orъo ty vrag beše* (ASpA) : *onizi orao ierebo bieše isti vragъ* (LSpA); *hotêše avrama vratiti ôt puti b(o)žestъvnaago* (ASpA) : *i htiêše te vratiti* (LSpA); *i lotъ s(y)нъ br(a)ta jego* (SSpA) : *i lotъ sinъ brata ego* (ASpA) : *bratъ negovъ lotъ* (LSpA); *i tu umretъ ôt(a)съ jego* (SSpA) : *i tu umrêtъ ot(a)съ ego* (ASpA) : om. (LSpA); *i povedaše c(a)ru hetiju* (SSpA) : *i povedaše c(a)ru heteju* (ASpA) : *i kazaše caru* (LSpA); *žena sь brat(o)мъ svoimъ* (SSpA) : *žena sь bratomъ svoimъ* (ASpA) : *ima sestru sobomъ mnogo liepu* (LSpA); *c(a)rъ hote (!) sь strahomъ velimъ boledovaše donpêdeže svêtъ vьsijajetъ* (SSpA) : *i vъ velicê bolêzny bystъ carъ vъ toi noći* (ASpA) : *tužaše dokle danъ bude* (LSpA); u *Libru* je dodan izraz *pravo ti govoru: c(a)rъ r(e)če velikъ jestъ tvoi velikъ b(og)ъ* (SSpA) : *carъ reče velikъ estъ b(og)ъ tvoi* (ASpA) : *car tu reče pravo ti govoru velikъ iestъ bogъ tvoi* (LSpA); *nev(i)dimъ b(og)ъ jes(tь) moi* (SSpA) : *nevidimъ estъ b(og)ъ moi* (ASpA) : *ne vidimъ boga moga* (LSpA); *pridimъ kъ bo[gu] tvojemu* (SSpA) : *privedi i nas* (ASpA) : *dovedi i nasъ ka bogu tvoiemu* (LSpA); *i stvori avrama druga*

*sebe i učitelaa* (SSpA) : *i stvori avraama. dragago svoegō učit(e)lê* (ASpA) : *učini abramъ hotienie učitelâ svoiega* (LSpA).

Usljed mnogostruke prerade staroslavenske matice, tj. različitih skraćivanja pa i kasnijih proširivanja, došlo je u SpA do nekih pogrešaka u razumijevanju i prijepisu. Bez tekstova AA ostalo bi nejasno što su magarci vidjeli i čega su se uplašili kada su zbacili idole koje je Abraham nosio prodavati na tržnicu. U SilvAA nalazi se riječ *velьbludъ*, što je prevedenica za grčku riječ *κάμηλος* ‘deva’, koja se na staroslavenski prenosila i kao grecizam *kamilь*. U SSpA taj dio teksta nije sačuvan, a pogrešni prijepisi nalaze se u ASpA: *i vidê kal velik*, u BSpA: *i vьnide vь kalъ velei* i LSpA: *i vidie kao velik*.

Na samome početku LSpA umjesto *po adame* (SSpA, ASpA) pogrešno je preneseno *podao mu*. Daljnje iskvareno mjesto pri kraju LSpA glasi: *a ti budi abrame desetiniъ o domu moiemu*. ASpA ima: *i budi ty desetnikъ domu moiemu*, a SSpA: *i ti budi . dêsetьkiju domъ moi*. Tek se iz grčkoga teksta *Historijske Paleje* otkriva pravi smisao, koji je u slavenskome prijevodu izgubljen: *θέλω σε λαμβάνειν δεκατείαν ἀπὸ τοῦ οἴκου μου καὶ προσφέρειν αὐτὰ θυσίαν κυρίῳ τῷ θεῷ σου*: „hoću da uzmeš desetinu od doma mojega i prineseš ju kao žrtvu Gospodinu Bogu svojemu”. Staroslavenska prevedenica za grčku riječ *δεκατεία* glasi *desêtina*. Navedene dvije pogreške u prijepisu potvrđuju da je slavenska *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, kao i sve ostale pripovijesti iz ciklusa, izvorno prevedena s grčkoga.

U LSpA nije prepoznat pasivni particip prezenta glagola *vidêti*, koji se nalazi u srpskostaroslavenskim tekstovima: *nev(i)dimъ b(og)ъ jes(tь) moi* (SSpA) : *nevidimъ estь b(og)ъ moi* (ASpA), te je zamijenjen zanijekanim prvim licem prezenta: *ne vidimъ boga moga* (LSpA). Pogrešnim je prijepisom od *vêstь bogъ* (SSpA) postalo: *i sva bogъ učinio iestь* (LSpA).

LSpA na dvama mjestima Lota pogrešno naziva Abrahamovim bratom: *bratъ negov lotъ* (LSpA) i *sa bratom lotom* (LSpA), a on je ustvari Abrahamov nećak, sin njegova brata Harana, kako u skladu s tekstom grčke *Historijske Paleje* (*λῶτ τὸν υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ*) stoji u SSpA i ASpA: *lotъ s(y)nъ br(a)ta jego* (SSpA) : *lotъ sinъ brata ego* (ASpA); *i s(y)nomъ br(a)ta svojego lotha* (SSpA) : *om.* (ASpA). Iz prvonavedenog mjesta u SSpA vidljivo je da je drugo mjesto pogrešno prepisano, tj. da je umjesto instrumentala upotrijebljen genitiv, zbog čega je po značenju sukladno odgovarajućemu mjestu u LSpA.

U LSpA prijepis je pogrešan jer se najprije kaže da Abraham iz svojeg doma zajedno sa Sarom putuje u Kaldeju, zatim da iz neimenovane zemlje u koju je doputovao i u kojoj je živio petnaest godina putuje dalje u Kaldeju, a na koncu da je k caru Heteju došao opet iz Kaldeje. U tome se LSpA podudara sa SSpA, a razlikuje od ASpA, koji jedini kazuje da su Abraham i Sara u Kaldeju došli iz Kanaana.

Usporedba pokazuje da se tekst LSpA u velikoj mjeri poklapa s tekstovima SSpA i ASpA, s time da je tekstovno bliži SSpA. Razlike su neznatne i svode se na to da je u LSpA dodana pokoja riječ ili dio rečenice, te na pogreške u prijepisu. Najveće razlike primjetne su na početku i svršetku teksta.

Jezik LSpA je štokavsko-jekavski dubrovački dijalekt, a jezik SSpA i ASpA je srpskostaroslavenski. Potonja dva teksta imaju starije jezično stanje, a pomlađivanje jezika u LSpA primjetno je na svim područjima gramatike i u leksiku. Neka svojstva narodnog čakavskog jezika u LSpA, kao što su rijetki ikavski i ekavski refleksi jata i zamjena poluglasa vokalom *a* ispred slogotvornog *l* i *r*, objašnjavaju se time da je stari dubrovački govor posjedovao čakavske elemente (vidi Rešetar 1933: 47–52).

## 6. APOKRIFNI TEKSTOVI O ABRAHAMOVOJ SMRTI U SLAVENSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Svi sačuvani slavenski apokrifni tekstovi o Abrahamovoj smrti mogu se prema svojem ustroju i porijeklu podijeliti u četiri skupine (vidi Miltenova 2018: 180–183; usp. i Turdeanu 1981: 202–238; Schmidt 1986).

Prva skupina prenosi tekstove apokrifa *Abrahamov zavjet* (TA), a obuhvaća rukopise prve verzije, koji imaju najstarije tekstove, odnosno tekstove bugarske, srpske i ruske redakcije koji su najbliži općestaroslavenskomu jeziku i ujedno najvjerniji grčkomu izvorniku: 1) zbornik iz zbirke Pjotra Ivanoviča Sevastjanova, 13. st., sign. II. 41 (M 1467), Ruska državna biblioteka, Moskva, fol. 1r–6r (izd.: Тихонравов 1894: 1–14; Polivka, 1896: 118–125; Лалева 2004: 21–30) (SevTA); 2) zbornik iz manastira sv. Katarine na Sinaju, prva polovica 13. stoljeća, sign. Ms 14/N, fol. 5r–11r; 3) zbornik iz Narodne biblioteke Srbije, Beograd, 14. st., sign. Ms 104 (izgubljen rukopis); 4) zbornik iz manastira Sv. Trojstva – Sergejeva lavra, Sergejev Posad, 16. st., Ruska državna biblioteka, sign. Ms 730, fol. 2r–10v (izd. Тихонравов

1863: 1.79–90); 5) zbornik iz Austrijske nacionalne biblioteke, Beč, sign. Ms 149, 16. st.; 6) zbornik iz Biblioteka Srpske akademije znanosti i umjetnosti, Beograd, sign. Ms 111 (56), 15./16. st.; 7) *Panagjurski zbornik*, Nacionalna biblioteka svetih Ćirila i Metoda, Sofija, sign. Ms 433, 16. st.; 8) zbornik iz Ruske državne biblioteke, Moskva, sign. Ms 730, 16. st.; 9) zbornik iz Narodne biblioteke Srbije, Beograd, sign. Ms 738, 16./17. st.; 10) zbornik iz Patrijaršijske biblioteke Beograd, sign. Ms 253, 1618., fol. 140v–146v (izd. Јовановић 2016: 149–164); 11) *Daniilov zbornik*, 1628., Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd, sign. Ms 100; 11) *Adžarski zbornik*, Nacionalna biblioteka svetih Ćirila i Metoda, Sofija, sign. Ms 326, 17. st.; 12) zbornik iz Ruske državne biblioteke, Moskva, sign. Ms 130 (565), 17. st. (vidi Miltenova 2018: 178–180)

Druga skupina također prenosi tekstove apokrifa *Abrahamov zavjet* (TA), a obuhvaća isključivo glagoljične tekstove hrvatske redakcije apokrifa *Abrahamov zavjet*, koji su jezično i sadržajno srodni tekstovima prve skupine i vjerojatno potječu od istoga prvobitnoga slavenskoga prijevoda s grčkoga jezika (Turdeanu 1981: 210; Mikecin 2013: 265–278; Mladineo 2016: 35–58). Starozavjetni apokrif *Abrahamov zavjet* dospio je u hrvatskoglagoljsku književnost u prijepisima staroslavenskoga prijevoda s grčkoga jezika u prvoj polovici 15. stoljeća (Turdeanu 1981: 217) i tvori drugu verziju slavenskoga apokrifa. Sačuvan je u sljedećim tekstovima: 1) *Čtenie Avrama*, tekst iz *Oxfordskoga zbornika*, 15. st., Bibliotheca Bodleiana, Oxford, sign. Canon. lit. 414, fol. 13c–16a (izd. Mladineo 2015: 47–53); 2) *Čtenie odъ Avraama k(a)ko bi vzety na nebo*, tekst iz *Sienskoga zbornika*, prva četvrt 17. st., Biblioteca comunale Siena, sign. F. V. 6, fol. 150r–155r (izd. Nazor 1990: 55–63); 3) tekst iz *Petrisova zbornika*, 1468, Nacionalna sveučilišna knjižnica, Zagreb, sign. R 4001, fol. 241r–243r (izd. Jagić 1868: 89–91); 4) tekst iz *Berčičeve zbirke br. 5*, 15. st., Državna javna biblioteka, Sankt Peterburg, sign. Bč5, fol. 41v–43v (izd. Mladineo 2015: 53–56); 5) *Čtenie ot bl(a)ž(e)noga Avrama*, tekst iz *Tkonskoga zbornika*, prva četvrt 16. st., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, sign. IV. a. 120, fol. 49v–54r (izd. Sambunjak 2001: 98–102; popravljeno izdanje Mikecin 2013: 279–283). OxfTA i SiTA sadrže potpunu verziju, a TkTA, PeTA i BerTA nepotpunu verziju *Abrahamova zavjeta* (vidi Mikecin 2013: 257–260; Mladineo 2016: 16–33).

Preostale dvije skupine obuhvaćaju tekstove koji sadrže apokrif *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*. Treća skupina sadrži prvu verziju toga

apokrifa, a pripadaju joj sljedeći tekstovi: tekst *sl(o)vo ō smr(ь)ti avramovê* iz zbornika iz manastira Savina, Crna Gora, 1380., sign. Ms 29, fol. 23v–29v (izd. Јовановић 2020: 19–25); tekst *o smr(ь)ti avraamovê* iz zbornika iz manastira sv. Pavla na Atosu, 15. st., sign. Ms 109, folije nepoznate (izd. Лавров 1899: 78–81; rukopis izgubljen); izgubljeni tekst *sl(o)vo ō smrty avramove*, *Pribilov zbornik*, 1409., Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. Ms 828, fol. 17r–20v; tekst iz *Hludovljeve zbirke*, 15. st., Državni povijesni muzej, Moskva, sign. Ms 241, 70r–73v, i nepotpuno sačuvani tekst *slovo ō smr̃ti avramove* iz *Zbornika o sv. Nikoli*, 16. st., Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, sign. II 66, fol. 136r–137r (opis: Васиљев, Грбић, Шкорић 2006: 75–82). Toj skupini pripada i hrvatskostaroslavenski ćirilčni tekst *ōd smarti abramove* iz *Libra od mnozijeh razloga*, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV. a. 24, fol. 39a–41a (izd. Jagić 1868: 86–88, Rešetar 1926: 57–59, Žagar 2020: 177–181). Među tekstovima treće skupine izgubljeni tekst iz *Pribilova zbornika* imao je najstariji oblik i vjerojatno se ostali srpskostaroslavenski tekstovi svode na njega. Od bugarskostaroslavenskih tekstova srodan im je osobito tekst iz zbornika iz Državnog povijesnog muzeja, Moskva, sign. Ms 241, 15. st., a od ruskostaroslavenskih tekstova tekst iz zbirke 304 iz Ruske državne biblioteke, Moskva, sign. Ms 794, 16. st., i tekst iz zbornika iz *Pogodinove zbirke*, 17. st., Ruska nacionalna biblioteka, Sankt Peterburg, sign. Ms 1938 (Miltenova 2018: 187–188).

Četvrtoj skupini pripadaju tekstovi druge verzije *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* iz sljedećih zbornika bugarske, srpske, vlaško-moldavske i ukrajinske redakcije: *Tikveški zbornik*, Nacionalna biblioteka svetih Ćirila i Metoda, Sofija, sign. Ms 677, konac 15. st. (izd. Начов 1892: 406–410), zbornik iz Nacionalnog državnog arhiva, Bukurešt, sign. Ms 740, 16. st. (izd. Hasdeu 1879: 189–194); zbornik iz Biblioteke Ruske akademije znanosti, Sankt-Peterburg, sign. 13.2.25, 16. st.; zbornik iz Narodne biblioteke Srbije, Beograd, sign. Ms 198 (1.221), 1787.; zbornik iz Državne biblioteke Lavov, *Petruševičeva zbirka*, sign. Ms 213, 18. st.; zbornik iz *Frankove zbirke*, Institut za književnost Kijev, sign. Ms 476, 18. st. (izd. Франко 1896: 1.80–90; 330–333).

*Pripovijest o Abrahamovoj smrti*, koju sadrže tekstovi treće i četvrte skupine, nije skraćena verzija apokrifa *Abrahamov zavjet*, nego je zaseban spis koji se s njime u osnovnim crtama sadržajno poklapa.

## 7. TEKSTOLOŠKA USPOREDBA ABRAHAMOVA ZAVJETA I PRIPOVIJESTI O ABRAHAMOVOJ SMRTI

Izvorni grčki tekst apokrifa *Abrahamov zavjet* (CAVT 88: *Testamentum Abrahae*) nastao je u 2. ili 1. stoljeću pr. Kr. kod aleksandrijskih Židova. Sačuvan je u dvjema različitim recenzijama, u dugoj recenziji A (BHG 2001) i kratkoj recenziji B (BHG 2002), koje su tijekom stoljetne predaje svaka na svoj način kršćanski prilagodile izvorni pretkršćanski židovski tekst. Tekst kratke recenzije u najstarijem sačuvanom obliku uspostavljen je do 3. st. po Kr., a tekst duge recenzije do 6. st. po Kr. (Sanders 1983: 874–875; Allison 2003: 28–40). Prvobitni slavenski prijevod *Abrahamova zavjeta* nastao je na području Bugarskoga Carstva vjerojatno u makedonskoj redakciji u 10. stoljeću na osnovi kratke recenzije grčkoga apokrifa.

*Abrahamov zavjet* dijeli se u dva glavna dijela: prvi u kojem se u susretu Abrahama i arkanđela Mihaela, koji je poslan od Boga da mu navijesti smrt kako ga ona ne bi zatekla nesprijetna, pokazuje Abrahamova pravednost i gostoljubivost, i drugi dio u kojem Bog uslišava Abrahamovu molbu da prije no što umre vidi Božja djela na zemlji i nebu (*visio*). Pod vodstvom arkanđela Mihaela Abraham putuje nebom i ondje otkriva sudbinu duša nakon smrti. Na koncu Bog šalje Smrt u lijepu liku da uzme Abrahamovu dušu i uvede ju u vječni život pravednika.

Apokrif se naziva zavjetom (διαθήκη, *testamentum*) jer kazuje o tome kako Abraham svojim obraćenjem i pobožnim životom ostavlja potomstvu svjedočanstvo vjere u istinskoga Boga. Unatoč tomu što sadrži elemente otkrivenja, ovaj se apokrif razlikuje od *Abrahamova otkrivenja* po tome što se ovdje Abrahamovo viđenje ograničava samo na viđenje posmrtno sudbine duša, tj. lučenje pravednih i grešnih duša na Božjem sudu, a ne uključuje viđenje Posljednjega suda.

Slavenska *Pripovijest o Abrahamovoj smrti* mogla je nastati u 11. ili 12. stoljeću na području Bugarskog Carstva. Od 14. stoljeća dolazi do miješanja pismene i usmene predaje te su u apokrif uneseni elementi narodnih pripovijesti koje sadrže i ovdje uspoređivani tekstovi srpske i hrvatske redakcije (usp. Miltenova 2018: 184–186).

Apokrifna *Pripovijest o Abrahamovoj smrti* iz slavenskoga ciklusa nema odgovarajuće ishodište u Bibliji osim spomena Abrahamove smrti u Post 25,7-9 i Sarine smrti i pogreba u Post 23,1-2,19. Pripovijest kazuje o događajima koji su prethodili Abrahamovoj smrti, o posjetu arkanđela

Mihaela Abrahamu, o njihovu putovanju nebom, gdje promatraju sud duša te susreću suce Abela i Enoha, o kažnjavanju grešnika i povratku s neba na zemlju, te naposljetku o Abrahamovoj smrti.

Grčki predložak slavenskoga teksta *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* nije poznat, a ne može se sa sigurnošću tvrditi ni u kojem je odnosu taj predložak stajao prema grčkim palejskim tekstovima o Abrahamu i objema recenzijama grčkoga *Abrahamova zavjeta*, s kojima je nedvojbeno bio povezan. Doslovno prevedene grčke riječi, koje se nalaze u TA i PH, svjedoče o tome da je u osnovi SsA morao stajati grčki izvornik: Adam, koji je pogreškom u LSsA zamijenjen s Abrahamom, označava se kao *parvo sazdanikъ* (LSsA), odnosno *prъvozdanny* (ASsA), a to su doslovne prevedenice grčkoga πρωτόπλαστος. Riječ *bezputne* (LSsA), odnosno *besplyt'ny* (NSsA) doslovna je prevedenica grčkoga ἀσώματος. Doslovna prevedenica *besъcen'no* (SSsA) za grčko ἀτίμετος izmijenjena je u hrvatskoj redakciji u *mnogo cienno* (LSsA). Zabilježen je i jedan grecizam: *trapezu* (SSsA) : *tarpezu* (LSsA) od grčkoga τραπέζα 'stol'.

Među hrvatskim glagoljičnim tekstovima TA s jedne su strane srodni potpuni tekstovi iz *Oxfordskog zbornika* i *Sienskog zbornika*, a s druge strane preostala tri nepotpuna glagoljična teksta. Dva potpuna teksta pripadaju istoj redakciji apokrifa i usporediva su s najstarijim slavenskim tekstovima TA prve skupine, primjerice sa SevTA, kao i s grčkim predloškom. Tekstovi iz *Tkonskog zbornika* i *Berčićeve zbirke* srodni su u tolikoj mjeri da se može pretpostaviti da oba potječu od zajedničkoga predloška. Njihov je tekst svojevrsni sažetak potpunih tekstova te im je u cjelini uzevši sadržajno srodniji nego tekst iz *Petrisova zbornika*. Hrvatski glagoljični tekstovi *Abrahamova zavjeta*, koji čine drugu skupinu slavenskih tekstova o Abrahamu i povezani su s tekstovima prve skupine, pripadaju drugoj redakciji za razliku od hrvatskog ćiriličnog teksta *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* iz *Libra od mnozijek razloga*, koji pripada trećoj skupini. Dok je apokrif *Abrahamov zavjet* sačuvan u više hrvatskih glagoljičnih zbornika, *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*, koja se sadržajno velikim dijelom poklapa s tim apokrifom, sačuvana je samo u ćiriličnom zborniku *Libru od mnozijek razloga*.

Temeljeći se na grčkoj kratkoj recenziji slavenski TA počinje time da Bog šalje arkanđela Mihaela k Abrahamu da mu navijesti smrt (I). Mihael silazi na zemlju i kao putnik stranac susreće Abrahama u polju. Abraham poziva Mihaela u svoj dom nudeći mu da do tamo jaše konja, što Mihael odbija (II). Na putu k domu mamrijski hrast svojom krošnjom progovara Abrahamu, ali on ne razumije značenje toga govora. Kada dođu doma, Abra-

ham kaže Izaku da donese vode kako bi oprao Mihaelu noge. Na to Mihael zaplače i od njegovih suza nastane drago kamenje. Sara pripremi večeru (III). Mihael se vraća na nebo i kaže Bogu da je Abraham toliko krepostan da mu ne može navijestiti smrt. Bog obeća da će Izaku poslati san koji će navijestiti Abrahamovu smrt. Mihael poput svih anđela u suton uzlazi na nebo da bi slavio Boga (IV). Mihael se potom vraća na zemlju i večera s Abrahamom. Izak zatim odlazi na spavanje i sanja o Abrahamovoj smrti, nakon čega dotrči k ocu i zagrlji ga plačući, na što i Abraham i Mihael zaplaču. Sara ulazi i pita plaču li zato što je Mihael javio da je umro Lot (V–VI). Sara prepoznaje da je gost jedan od trojice koji su razorili Sodomu i Gomoru, a Abraham potvrđuje da ga je i on prepoznao perući mu noge (VI). Izak pripovijeda svoj san u kojem mu gost uzima sunce s glave. Mihael otkriva da je arkandeo i kaže da je sunce iz sna Abraham. Mihael zatim zapovjedi Abrahamu da dovrši svoje poslove (VII). Abraham zahtijeva da prije nego što umre vidi sva Božja djela na nebu i zemlji, što Bog prihvaća (VII–VIII). Mihael vodi Abrahama na nebo, gdje on vidi mala i velika vrata i Adama na zlatnom prijestolju kako sjedi između vrata. Mnoštvo duša grešnika prolazi kroz velika vrata u propast, a rijetke duše pravednika kroz mala u vječni život. Adam se raduje kada je neka duša spašena, a plače kada je osuđena na vječne muke (VIII). Abraham zatim ide na mjesto gdje se dušama sudi. Susreće dušu žene koja je posve u sredini između dobra i zla i gleda kako joj se sudi zato što je počinila preljub sa svojim zetom, ubila je kćerku i zatim sve zaboravila (IX–X). Abraham i Mihael susreću suca Abela i njegova pomoćnika Enoha. Abraham određuje kazne raznim grešnicima, a zatim se na zahtjev Boga zajedno s Mihaelom vraća na zemlju. Sara umire i Abraham ju sahrani (XI–XII). Bog šalje Smrt da uzme Abrahama, a on ju isprva ne prepoznaje jer je lijepa (XIII). Abraham razgovara sa Smrti i traži od nje da mu se otkrije u svojoj ružnoći. U tom trenutku Abrahamove slugue umru od straha (XIII–XIV). Smrt iščezne, Abraham preda Bogu svoju dušu kao u snu i nebeske sile odnose ju u vječni pokoj. Izak sahrani Abrahama pokraj Sare (XIV).

Slavenski se TA u nekim dijelovima oslanja više na dugu nego na kratku recenziju grčkoga apokrifa. Tako primjerice u poglavljima X–XI. prenosi mjesto iz duge recenzije na kojem Abraham vidi različite grešnike koji su počinili preljub, klevetu i razbojništvo. Kada ih ugleda, traži da ih se kazni na različite okrutne načine i njegov zahtjev bude uslišan.

Tekstovi prve i druge slavenske skupine, koji prenose TA, znatno se razlikuju od tekstova treće i četvrte skupine, koji sadrže SsA. Tekstovi SsA



su u odnosu na TA kraći i raspored motiva im je drukčiji, a neki se motivi znatno razlikuju. Tako TA uopće ne spominje da Abraham jede samo s gostima, a u SsA Abraham je toliko gostoljubiv da rado poziva goste u svoj dom i ništa ne jede dok s njim nije neki gost. Dok u SsA vrug (SSsA, ASsA) ili Židovi (LSsA) zatvaraju putove do Abrahamova doma pa on mora u potragu za gostom da ne bi umro od gladi te potom susreće arkandela Mihaela, u TA Mihael, poslan od Boga, susreće ostarjelog Abrahama u polju. Za razliku od SsA u TA Mihael pita Abrahama tko je on i kako se zove, a Abraham mu odgovara. Hrast do kojega Abraham i Mihael dolaze u SsA odmah se naziva mamrijskim jer je riječ o svetom hrastu iz gaja Mamra pokraj Hebrona, gdje je bio jedan od Abrahamovih žrtvenika i gdje mu dolaze tajanstveni posjetitelji (Post 18). U TA naprotiv ime hrasta otkriva se tek kasnije kada Sara prepozna gosta. U SsA Abraham pomisli da se riječi: *svetb svetb svetb*, koje se začuju iz hrasta, odnose na njega, a u TA Abraham im se samo začudi ne shvaćajući njihov smisao. U SsA Sara, a ne Abraham, prepoznaje Mihaela perući mu noge, a Abraham ju zbog toga prekorava. U TA Abraham pere noge gostu sluteći da mu je to zadnji put u životu da to čini. U SsA nema govora o Abrahamovu i Mihaelovu odlasku u nebo na oblacima, a u TA nema Abrahamova viđenja Boga na kerubinskom prijestolju i nebeskih sila koje se vesele Abrahamovu dolasku. SsA sadrži i kršćanski dodatak jer je duša neke žena osuđena zato što nije ispovjerala grijeh, dočim je u TA osuđena jer je grijeh koji je ona zaboravila zapisan u knjizi grijeha. U SsA se uz grijehe razbojništva, preljuba i klevete spominje još i grijeh nepoštenog stjecanja dobitka. Samo u SsA javlja se arkandeo Rafael, koji Abrahamu privodi Smrt, ali ga na kraju usmrćuje sam Bog dajući mu tri jabuke, dočim u TA Abraham kao u snu predaje svoju dušu koju nebeske sile odnose u vječni pokoj. U SsA Enoh je sudac, a Abel zapisuje grijehe, a u TA je obratno: Abel je sudac, a Enoh je *učitel' nebeski i knigočičê pravedni* (OxfTA).

*Pripovijest o Abrahamovoj smrti* u osnovi se sadržajno poklapa sa slavenskim apokrifom *Abrahamov zavjet*. S druge strane *Abrahamovu zavjetu* nedostaje sadržaj samoga početka *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti*, naime opis Abrahamova gladovanja prije susreta s arkandelom Mihaelom. No unatoč navedenim sličnostima između SsA i slavenskog TA kako u ustroju teksta tako i razvoju pripovijesti, utvrđene razlike nedvosmisleno pokazuju da oni pripadaju različitim redakcijama apokrifa, nemaju zajedničku maticu i zasnivaju se na različitim grčkim predlošcima.

## 8. PRIPOVIJEST O ABRAHAMOVOJ SMRTI U *LIBRU* OD MNOZIJEH RAZLOGA I SRODNIM SRPSKOSTAROSLAVENSKIM TEKSTOVIMA

*Libro od mnozijeh razloga* ne sadrži potpun tekst SsA, nego završava s trostrukim *amen* u retku 41r12, a ostatak lista 41r je prazan, te sljedeći tekst zbornika počinje na listu 41v. LSsA prekida se na mjestu gdje Abraham između uskih i širokih vrata vidi dušu žene koja mora ići na Božji sud. To međutim ne znači da matica LSsA nije bila potpuna, nego samo da je neposredni predložak iz kojega je LSsA prepisan bio okrnjen.

Vatroslav Jagić prvi je utvrdio da LSsA nije blizak tekstu TA iz *Sevastjanovljeve zbirke*, kao i to da mu nedostaje velik dio radnje koju sadrži taj bugarskostaroslavenski tekst. Jagić nadalje u izdanju teksta LSsA iznosi i neke dijelove iz SevTA koji se razlikuju ili nadopunjuju LSsA te utvrđuje da se pripovijedanje prekida prije dijela koji govori o Abrahamovoj smrti, a potom uspoređuje LSsA s hrvatskostaroslavenskim tekstom *Abrahamova zavjeta iz Petrisova zbornika* (PetTA), koji je bliži SevTA. Jiří Polívka je u svojem izdanju SevTA naglasio ne samo razlike toga teksta u odnosu na LSsA nego i na PetTA (Polívka 1896).

Kao i u slučaju *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* Milan Rešetar je utvrdio da se LSsA u velikoj mjeri podudara s tekstom *o smr(ь)ti avraamovē* iz srpskoslavenskog svetogorskog rukopisa iz 15. stoljeća, fol. 64r–68r (izd. Лавров 1899: 78–81), tj. da potječe od iste matice kao i on (Rešetar 1933: 51). I Rešetar je LSsA usporedio sa SevTA i PetTA utvrdivši velika odstupanja u odnosu na njih i potvrdivši Jagićev nalaz da se PetTA više slaže s SevTA nego s LSsA (Rešetar 1933: 49–50).

Usporedba ćirilicnoga teksta SsA iz *Libra* s tekstovima SsA iz južnoslavenskih zbornika, a ponajprije s tekstovima srpske redakcije, i to s tekstom u zborniku iz manastira Savina, Ms 29, 14. st., i tekstom u zborniku iz manastira sv. Pavla na Atosu, Ms 109, 15. st., pokazuje vrlo visok stupanj podudarnosti. No od svih poznatih sačuvanih tekstova srpske redakcije LSsA je najrodniji s nepotpuno sačuvanim tekstom *slovo o smrti avramove* iz *Zbornika o sv. Nikoli*, 16. st., Biblioteka Matice srpske Novi Sad, fol. 136v–137v (NSsA) (opis: Васиљев, Грбић, Шкорић 2006: 75–82). Sačuvan je samo dio cjelovite pripovijesti od početka do mjesta gdje arkandeo Mihael kaže Bogu da mu Abraham kani pripraviti jelo. Tomislav Jovanović je u svojem izdanju teksta iz manastira Savina naveo varijante iz toga teksta (vidi Јовановић 2020: 19–25). LSsA se može usporediti od riječi do riječi s

navedenim tekstovima srpske redakcije, s time da LSsA sadrži neke dodane i izmijenjene dijelove kojih u njima nema. Najviše se od njih razlikuje na početku (LSsA 39r17–39v9), koji je vjerojatno dodan prigodom hrvatske redakcije teksta. Prve dvije rečenice LSsA najavljuju da je u apokrifu riječ o tome kako je Bog poslao arkanđela Mihaela po Abrahamu da tri godine prije svoje smrti vidi kraljevstvo nebesko, gdje će prebivati poslije smrti. Zatim se pripovijeda o tome kako Abraham nikada nije jeo bez gosta u svojem domu, te su zato Židovi zatvorili sve putove koji vode k njegovu domu tako da je sedam dana gladovao jer ga nijedan gost nije posjetio. Tada zajedno sa svojim sinom Izakom pođe na put kako bi susreo nekoga gosta kojega bi priveo svojem domu i s njim blagovao. Za razliku od toga SsA u svojem izvornom obliku počinje time da Bog šalje arkanđela Mihaela k Abrahamu da mu navijesti blagu smrt. Kako je vrag zatvorio sve putove koji vode k Abrahamovu domu, Abraham tri dana ništa nije jeo jer nije imao gosta, a običavao je jesti samo s gostima. Kada je zajedno sa svojim sinom Izakom izašao iz doma da bi susreo nekoga gosta kojega bi priveo svojem domu, susreo je Mihaela, koji mu se pojavio kao nepoznati putnik. LSsA ne poklapa se dakle u cijelosti sa srpskostaroslavenskim tekstovima, nego tek od mjesta 39v9, tj. nakon što Abraham sretne arkanđela Mihaela. U dijelu teksta koji nije sačuvan u NSsA, nego samo u SSsA i ASsA, stupanj podudarnosti LSsA s njima osjetno je manji nego s NSsA, a oba su podjednako bliska i udaljena od LSsA. Prema jezičnim osobitostima NSsA je mlađi od SSsA i ASsA pa i time čini prijelaz prema LSsA. Slijedi prijeslov teksta iz *Zbornika o sv. Nikoli* i odgovarajućeg ulomka iz *Libra od mnozijek razloga*.<sup>11</sup> Podebljanim slovima označeni su dijelovi obaju tekstova koji se međusobno podudaraju, s time da je jezik dubrovačkog teksta gramatički znatno pomlađen, a podebljanim ukošenim slovima oni dijelovi u kojima je tekst u hrvatskoj redakciji leksički izmijenjen premda još uvijek doslovno prenosi smisao starijega teksta. Nepodebljani se dijelovi teksta ne poklapaju.

---

<sup>11</sup> Ulomak iz NSsA preslovlila je M. Mikecin iz fotografija rukopisa. LSsA navodi se prema izdanju Žagar 2020, ASsA prema izdanju Лавров 1899, a SSsA prema izdanju Јовановић 2020.

nepotpun tekst *slovo ō smrg̃ti avramove iz Zbornika o svetom Nikoli*, 16. st.,  
Biblioteka Matice srpske Novi Sad, sign. II 66, fol. 136v–137v (prijeslov: Mikecin)

136v1

*slovo ō smrg̃ti avramove*

egda posla g(ospod)ь arhan'g(el)a mihaila  
къ avraamu . i r(e)če emu idi vь  
domь avraamovь съ radostī  
ju velikoju . i primi d(u)hь vьz'  
ljubnen'nago mi gosta avraa  
ma . ar'hang(e)hь že p̃iide pod  
goru . i bys(tь) jako i put'nikь . i  
maše avraamь vьsegda ōbičai  
gostī p̃iimatī vь domь svoi .  
i vь to vr̃eme gosta ne imaše .  
ponježe bē *zatvorilь* d̃iabolь  
**vьse puti da ne pridetь vь do  
mь avraamovь . i bys(tь) d(ь)hь .e. [3] . i  
ne sь(nē)de ničesože . i r(e)če къ s(y)nu svoe  
mu isaaku izidetь** eda vud(i)mь  
gde čl(ovē)ka da p̃ivedētmь ego vь  
domь našь . **juže bo d(u)hь moi  
omalehь es(tь) vь mnē . takožde  
izidosta i vidēsta ar'hang(e)a**

137r

mihaila . jako edi(no)go put'ni  
ka *stran'na* . i vьprosiše ōtku  
du esi ty . i *g(lago)la* imь ōt[ь] gor'nie  
strani esmь . Avraamь r(e)če *pridē  
mь na snēdь* . Ar'hang(e)hь r(e)če tru  
d'nhь esmь i veliku *mlьvu* imamь .  
avraamь r(e)če *pridētmь ače ljubi  
ši b(og)a tvoego* . ar'hang(e)hь r(e)če *ne  
moč'no mi jes(tь) nogy me bolētь* .  
avraamь r(e)če isaaku idi vь domь  
i *p̃ivedi* mi konja da vьvedētmь  
gosta къ namь . ar'hang(e)hь r(e)če ne  
trudi *ōtroka* . nь *p̃iudetь sa  
mi lьko g(lago)ljuče* . i *poidoše* къ  
dubu aпьvriskomu . i vьse *vē  
t'vīe* duba togo pokloni se do  
zemlje . *g(lago)ljuče s(ve)tь s(ve)tь s(ve)tь*, къ  
praved'niku . avraam' *že mnēše*  
ego *radī* poklanjaet(ь) s(e) dr̃evo .  
*ponježe* ne poznaše kto *idetь*  
съ nimь . i *vьnidoše* vь domь  
ar'vaamovь (!) . i posla a'vraamь isaak[a]

137v

*privesti òv'če . i reče sar'rê pri  
 nesi òmival'nicu . i òmi gostu  
 semu nozê ponježe trudnъ es(ть)  
 i priem'si sar'ra umivalnicu  
 miti nozê ego . i vidê jako  
 besplyt'nъ sutъ . i r(e)če kъ avraa  
 mu sîe nozê jako ne čl(ovê)če sutъ .  
 pod(o)bne sutъ ònêhъ treh[ъ] mu  
 ži . iže pogubiše s(o)domъ i go  
 morъ . togda s(y)nъ ei r(e)če sъ gnêvôm .  
 ò kako ne sъgoriši ògnemъ . i  
 jakože d(u)hъ tvoi òt tebê isče  
 znetъ, počo sъčetaeši stra  
 n'na i nemoč'naa, kъ n(e)b(es)nomu  
 c(a)ru . isaakъ sъtvori jasti vъ  
 edinъ čas(ъ) . ar'hang(e)lъ òtide  
 na n(e)b(e)sa vъ edinъ čas(ъ) . bêše bo  
 vъ zahodъ s(ъ)lncu . egda sъbira  
 jut se ang(e)li kъ prêstolu g(ospod)nju  
 poklanjajut se . i ar'hang(e)lъ po  
 kloni se . i r(e)če g(ospod)i avraamъ hoče  
 tь dati mi òv'če jasty . što ...*

Na kraju stranice 137v, koja je posljednja stranica cijelog zbornika, tekst se prekida.

**ulomak teksta òd smarti abramove iz *Libra od mnogijeh razloga*, 1520., Arhiv  
 HAZU, sign. IV. a. 24, fol. 39r17–40r11 (prijeslov: Žagar 2020: 2, 177–179)**

39r17

**Počine òd smarti abramove**

Kako polubi abrama g(ospo)d(i)nъ bog i po nъ anjela posla  
 da vidi kralevstvo nebesko u tielu svomu za života svo  
 ga .g. [3] godiça prieje smarti abramove posla arhanjela  
 po nega da vidi pristolie nebesko i gdje će pribivati  
 u vieke tui mu milostъ dopusti g(ospo)d(i)nъ bieše običaj abr  
 amovъ da nikada bez gosta niča ne okusi u domu svomu  
 i znahu toi židove i **zagradiše sve pute** koi biehu

39v

prieko tei planine koi dohojahu h kući abramovi  
**da ne** može nitko niòdkuda **doći k abramu izide seda**  
**mъ dana** da **ničesa ne okusi** abramъ začo ne bi ni gos

ta u domъ negovъ kako i prie dohojahu potomъ **reče sinu svomu izaku** sinu moi oto viju da ie zlo naše st anie ovakoi **pojimo na putъ ieda** tko ōdkuda izide putemъ s kiem bismo blagovali u domu našemu **iere duhъ moi omalio iestъ u mene i tui takoi izidoše i vidieše arhanjela mihaila** kako iednoga putnika **kra sna i uprosiše** ga ōdkuda si i on imъ **reče ōd gorne samъ strane** i reče mu **abramъ da pojimo da blaguiemo** i a rhanjeo mu reče veliku **muku** imamъ **trudanъ iesamъ abramъ reče doji ako boga lubišъ tvoiega** i arha njeo mu reče **ne mogu** hoditi noge me bole i **abramъ reče sinu izaku idi domomъ i dovedi kona da do vedemo** gosta k namъ i arhanjeo reče ne trudi **di etića** nu da **pojemo** sami polahko **govoreće** i **pri doše** ka dubu anbriskomu i sve **grane** duba togai **pokloniše** se do zemle **govoreće** svetъ svetъ svetъ ka **pravednomu i abramъ mnaše** nega **ciećъ** poklana se darvo i govoraše **iere** ne znaše tko š nimъ **grede i dofoše u domъ abramovъ i posla abramъ** sina **izaka da dovede jagne** i reče abramъ ženi svoioi **sari do nesti** umivaonicu **da umie** gostu **noge iere iestъ** **trudanъ i uzamši** sara **umivaonicu i umi** gostu **noge**

## 40r

i vidie **iere** su bezputne i reče abramu **ove** noge **niesu ka ko** čoviečie nu su **prilične** onimiemъ **triema mužemъ koino** pogubiše **sodomъ i gomogъ tada** izakъ **sinъ ne** reče **razsardiv** se kako ne izgorišъ **ognemъ i kako du hъ** tvoi ōd tebe **ne izčezne** čemu prilagašъ k **nebeskomu caru** božie sotone i tadai **izakъ ugotovi jiestivo u ied anъ časъ** i pakî **anjeo poje** na **nebesa začo** bieše **zahodъ sunčani** kada se **poklanahu** anjeli ka **pristolju božiemu** i kada doje na **pristolie** božie i ukaza se anjelomъ i pom oli se **g(ospo)d(i)nu** i **svetu pristolju i reče g(ospo)d(i)ne abramъ iestъ pri pravio jafne** **menie** dati **iesti** čo ...

Usporedba LSsA i NSsA moguća je do mjesta 40r11, a nakon toga se LSsA uspoređuje sa SSsA i ASsA. LSsA prekida se na mjestu gdje Abraham vidi dušu žene između uskih i širokih vrata, koja mora ići na Božji sud, dočim puni tekst SsA, koji je očuvan u SSsA i ASsA, pripovijeda kako arkandeo Mihael pokazuje Abrahamu sud te duše koja je obljubila svojega zeta, zatim susreće suca duša Enoha i zapisivača grijeha Abela, kao i druge grešne duše za koje zahtijeva okrutnu kaznu, nakon čega Bog traži od Mihaela da Abra-

hama zbog njegove nemilosrdnosti vrati na zemlju, gdje živi još trideset godina. Na kraju Bog nalaže arkandelu Rafaelu da pravednomu Abrahamu privede lijepu Smrt, no ni ona ne uzima Abrahama, nego sam Bog dolazi na zemlju i nudi mu tri jabuke, te potom on izdahne pružajući ruke za njima.

Čovjek kojega Abraham vidi kako sjedi na visokom prijestolju i čas plače, a čas se smije, jest Adam, što je vidljivo iz TA, a u LSsA pogrešno se imenuje Abrahamom. Adam se u nastavku zamjenjuje s Abrahamom na još jednom mjestu: *gledaše abramъ s pristolja visoka*. Nakon što je Sara zapažila da je gost kojemu pere noge jedan od trojice koji su razorili Sodomu i Gomoru, u LSsA pogrešno se navodi da se na nju rasrdio Izak, a ne Abraham, kako ispravno stoji u srpskostaroslavenskim tekstovima. U LSsA su Židovi, a ne vrag, zatvorili sve putove, što je daljnja kršćanska prerada pripovijesti.

Prvih 13 redaka LSsA podjednako se razlikuju od početka obaju tekstova srpske redakcije, a najviše se približavaju u rečenici: *da ne pride kъ avramu nikъto i b(i)sy d(b)ne .ē. [3] i ѿнь ne snêdê nikako* (SSsA) : *da ne pridetyъ vъ domъ avraamovъ . i bys(tb) d(b)ny .ē. [3] . i ne svъ(ne)de ničesože* (NSsA) : *da ne može nitko niodkuda doći k abramu izide sedamъ dana da ničesa ne okusi abramъ* (LSsA). Prva polovica toga početnog dijela teksta donekle se poklapa s tekstovima TA, a druga polovica sadržajno je slična početku *Pripovijesti o Abrahamovu gostoljublju*, s tom razlikom da izvorno vrag zatvara putove k Abrahamovu domu a ne Židovi, te da Abraham gladuje tri a ne sedam dana. Od mjesta 39v7 nadalje sličnost LSsA sa NSsA nedvojbeno je veća nego sa SSsA i ASsA, tako da su veća ili manja odudaranja od njih primjetna gotovo u svakoj rečenici.

SsA se u osnovi sadržajno poklapa s grčkim tekstovima obiju recenzija *Abrahamova zavjeta* (izd. recenzije A: Vassiliev 1893: 292–308; Schmidt 1986: 46–95; izd. recenzije B: Schmidt 1986: 96–169), ali samo su rijetki izrazi u njemu slični ili istovjetni onima iz grčkoga teksta duge recenzije:<sup>12</sup> *εἶπεν δὲ Ἀβραάμ πρὸς Ἰσαάκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ* (TA) : *i r(e)če kъ s(y) nu svojemu isaku* (SSsA) : *potomъ reče sinu svomu izaku / i abramъ reče sinu izaku / i zapoviedie abramъ izaku sinu svomu* (LSsA); *καὶ ἔνεγκε ἡμῖν ἐπὶ τῆς λεκάνης ἕνα νίψωμεν τοῦ ἀνθρώπου τούτου τοῦ ἐπὶ ξένης τοῦς πόδας* (TA) : *prinesi ōmival'nicu . i ōmi gostu semu nozê* (NSsA) : *donesti umivaonicu da umie gostu noge* (LSsA); *τὰ δάκρυα τοῦ ἀρχιστρατηγίου ... ἐγένοντο λίθοι ἀτίμητοι* (TA) : *slъzii arhang(e)lovê stvoriše se*

<sup>12</sup> Grčki TA navodi se prema izdanju Schmidt 1986.

*bes'cen'no kamenije* (SSsA) : učiniše se suze arhandelove kakono kamenie mnogo cienno (LSsA); ὁ τι ἐὰν ἐσθίῃ ἔσθιε (TA) : č'to jast' avramъ jaždъ i ti (SSsA) : č'o ti postavi da blaguiešb iejb (LSsA) itd. Grčki predložak SsA nije pronađen.

SSsA pripada srpskoj redakciji raškoga tipa, a predlošci su mu bugarskostaroslavenski. Srpska redakcija je najvjerojatnije provedena prema istočnim i jugoistočnim govorima nekadašnjeg istočnohumskeg dijalekta (vidi Богдановић – Милтенова 1987). NSsA pisan je srpskostaroslavenskim jezikom resavske redakcije. Jezik je nešto mlađi od jezika SSsA i ASsA. LSsA pisan je kao i LSpA jekavsko-štokavskim dubrovačkim dijalektom, kojemu su svojstvena i poneka obilježja čakavskoga jezika. Pomlađivanje jezika LSsA u odnosu prema srpskostaroslavenskim tekstovima primjetno je na svim područjima gramatike, od fonologije preko morfologije do sintakse. Unatoč nekim zaostalim staroslavenizmima, leksik je također osjetno pomlađen (vidi Rešetar 1933: 117–296).

## 9. ZAKLJUČAK

Apokrifni tekstovi o Abrahamu u srednjovjekovnoj slavenskoj književnosti prenošeni su u više različitih redakcija. Osim dvaju samostojnih apokrifa *Abrahamovo otkrivenje* i *Abrahamov zavjet* sačuvan je i o njima neovisan niz pripovijesti o Abrahamu u slavenskoj *Historijskoj Paleji* te ciklus apokrifnih pripovijesti o Abrahamu, koji je sadržan u južnoslavenskim zbornicima mješovitoga sadržaja od 14. do 18. stoljeća i izvorno obuhvaća šest tekstova: 1) *Pripovijest o pravednom Abrahamu*, 2) *Pripovijest o Melkisedeku*, 3) *Pripovijest o tome kako je Sara poučila Abrahama*, 4) *Pripovijest o Abrahamovu gostoljublju*, 5) *Pripovijest o Izaku* i 6) *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*.

Postoje dvije verzije slavenskoga ciklusa. U svojoj prvoj verziji slavenski ciklus preveden je s grčkoga na području Bugarskog Carstva vjerojatno u makedonskoj redakciji na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće. Druga verzija ciklusa, koja se od prve razlikuje sadržajno i jezično, nastala je u 14. stoljeću kao prerada prve verzije. Obje su verzije uklopljene u zbornike koji pripadaju različitim tipovima s obzirom na to koju verziju apokrifnih tekstova sadrže.

Grčki predložak slavenskoga ciklusa nije poznat. Između grčke *Historijske Paleje* i prve verzije slavenskoga ciklusa mogao je kao njezin predložak postojati posrednički tekst u kojem je prerađena grčka *Paleja*. No da bi se objasnile razlike između slavenskoga ciklusa i slavenskih prijevoda *Paleje*,



može se pretpostaviti i postojanje nekog ranog grčkog teksta iz kojega su izvedeni kako grčka *Paleja* tako i grčki predložak ciklusa.

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti tekstovi slavenskoga apokrifnog ciklusa o Abrahamu očuvani su jedino u dubrovačkom ćirilicom zborniku *Libro od mnozijek razloga*. Taj zbornik pripada prvomu tipu južnoslavenskih zbornika, a sadrži dvije pripovijesti iz ciklusa apokrifnih pripovijesti o Abrahamu: *Pripovijest o pravednom Abrahamu* i *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*. Oba teksta pripadaju prvoj verziji ciklusa te potječu od iste slavenske matice kao i ostali tekstovi južnoslavenskih zbornika prvoga tipa.

Među tekstovima grčke *Historijske Paleje* koji se odnose na Abrahama tekst pod naslovom *O Abrahamu* sadrži najviše podudarnih mjesta s *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* iz *Libra*. *Pripovijest o Abrahamovoj smrti* iz *Libra* ne zasniva se na grčkom izvorniku *Abrahamova zavjeta*, kao što je to slučaj s hrvatskoglagojskim tekstovima, niti ima podlogu u nekom od palejskih tekstova. No iako pripadaju drugoj redakciji nego svi dosad poznati grčki predlošci, oba teksta iz *Libra* zasnivaju se na slavenskom prijevodu izvornoga grčkoga teksta.

Kao i ostali tekstovi slavenskoga ciklusa o Abrahamu dvije pripovijesti iz *Libra* pripadaju zasebnoj redakciji apokrifnih tekstova o Abrahamu u odnosu na redakcije kojima pripadaju tekstovi *Abrahamova otkrivenja* i *Abrahamova zavjeta*, s time da je *Pripovijest o pravednom Abrahamu* u svojem prvom dijelu sadržajno povezana s prvim dijelom *Abrahamova otkrivenja*, a u svojem drugom dijelu, koji se zasniva na biblijskoj priči iz dvadesetog poglavlja *Knjige Postanka*, s tekstom *O Abrahamu* iz *Historijske Paleje*. *Pripovijest o Abrahamovoj smrti*, koja nema znatnijega uporišta u Bibliji, u osnovi se sadržajno poklapa sa slavenskim apokrifom *Abrahamov zavjet*, s tom razlikom da *Abrahamovu zavjetu* nedostaje sadržaj samoga početka pripovijesti iz *Libra*.

Apokrifne pripovijesti iz *Libra* tekstološki su podudarne s tekstovima srpske redakcije staroslavenskog jezika iz zbornika prvoga tipa. Među tekstovima te redakcije koji su srodni s tekstom *Pripovijesti o pravednom Abrahamu* ističu se najprije najstariji sačuvani tekst slavenskoga ciklusa iz manastira Savina pokraj Herceg Novog u Crnoj Gori iz 14. stoljeća, a zatim i tekst iz manastira sv. Pavla na Atosu iz 15. stoljeća. Veće razlike primjetne su u tekstu iz *Libra* samo na početku i svršetku teksta. Sve ostale razlike svode se na to da je u tekstu iz *Libra* dodana pokoja riječ ili dio rečenice, te na pogreške u prijepisu.

Tekst *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti* iz dubrovačkog zbornika ne pripada istoj redakciji kao i tekstovi *Abrahamova zavjeta*, odnosno njihov je predložak potjecao iz neke druge matice. U okviru podjele svih slavenskih apokrifnih tekstova o Abrahamovoj smrti i viđenju Božjeg suda dušama pet sačuvanih hrvatskoglagoljičnih tekstova *Abrahamova zavjeta* pripada drugoj skupini, a hrvatskoćirilični tekst pripada trećoj skupini, u kojoj se prenosi prva verzija *Pripovijesti o Abrahamovoj smrti*. Kao i prvi tekst o Abrahamu iz *Libra* i on je srodan tekstovima iz dvaju spomenutih srpskostaroslavenskih zbornika raške redakcije iz manastira Savina i iz manastira sv. Pavla na Atosu, no najrodniji je s djelomično očuvanim mlađim srpskostaroslavenskim tekstom resavske redakcije iz *Zbornika o sv. Nikoli*, 16. stoljeće, s kojim se u jednom dijelu podudara od riječi do riječi. Najveće razlike u odnosu na prva dva srpskostaroslavenska teksta vidljive su na početku teksta iz *Libra*, koji jednim dijelom pokazuje sličnost s početkom slavenskih tekstova *Abrahamova zavjeta*, a jednim dijelom s početkom *Pripovijesti o Abrahamovu gostoljublju* iz slavenskoga ciklusa.

Tekstološka usporedba apokrifnih tekstova o Abrahamu u hrvatskoj i srpskoj redakciji potvrđuje da svi ti tekstovi pripadaju istoj južnoslavenskoj redakciji apokrifa i da potječu od iste matice. No u razlici prema svim tekstovima srpske redakcije, koji se međusobno podudaraju, tekstovi hrvatske redakcije sadrže neke dodatne i izmijenjene dijelove koji od njih odstupaju. U razlici prema apokrifnim tekstovima raške i resavske redakcije, koji su pisani srpskostaroslavenskim jezikom, tekstovi hrvatske redakcije iz *Libra* pisani su narodnim jezikom, tj. štokavsko-jekavskim dubrovačkim dijalektom, te su pretrpjeli znatna jezična pomlađivanja u odnosu na srpskostaroslavenske tekstove, zadržavši samo rijetke gramatičke i leksičke staroslavenizme.

## IZVORI I NJIHOVE KRATICE

- AA Abrahamovo otkrivenje  
 TA Abrahamov zavjet  
 SpA Pripovijest o pravednom Abrahamu  
 SsA Pripovijest o Abrahamovoj smrti  
 PH Historijska Paleja  
 SevTA tekst u zborniku iz Sevastjanovljeve zbirke, 13. st., Ruska državna biblioteka, Moskva, sign. II. 41 (M 1467), fol. 1r–6r (nedostaje početak teksta)  
 SilvAA *knigy ōtkrovenija avramê*, Silvestrov zbornik, 14. st., Ruski državni arhiv, Moskva, sign. Ms 53  
 OxfTA *Čtenie Avrama*, Oxfordski zbornik, 15. st., Bibliotheca Bodleiana, Oxford, sign. Canon. lit. 414, fol. 13c–16a  
 SiTA *Čtenie odb Avraama k(a)ko bi vzetъ na nebo*, Sienski zbornik, prva četvrt 17. st., Biblioteca comunale Siena, sign. F. V. 6, fol. 150r–155r  
 PetTA tekst iz Petrisova zbornika, 1468., NSK, Zagreb, R 4001, fol. 241r–243r  
 TkTA *Čtenie ot bl(a)ž(e)nogo Avrama*, Tkonski zbornik, prva četvrt 16. st., Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV. a. 120, fol. 49v–54r  
 BerTA tekst iz Berčićeve zbirke br. 5, 15. st., Državna javna biblioteka, Sankt Peterburg, sign. Bč5, fol. 41v–43v  
 LSpA *čtenje ōd abrama*, Libro od mnozijeh razloga, 1520, Arhiv HAZU, sign. IV. a. 24, fol. 37v–39r  
 LSsA *ōd smarti abramove*, Libro od mnozijeh razloga, 1520, Arhiv HAZU, sign. IV. a. 24, fol. 39r–41r  
 SSpA *sl(o)vo pravêdnago avr(a)ma*, zbornik iz manastira Savina, Crna Gora, 14. st., sign. Ms 29, fol. 13v–15r  
 ASpA *slovo pravednago avraama*, zbornik iz manastira sv. Pavla, Atos, 15. st., sign. Ms 109 (rukopis izgubljen)  
 BSpA fragment teksta *slovo praved'nago avraama*, zbornik iz Narodne biblioteke Srbije, Beograd, sign. Ms 104, treća četvrtina 14. st., fol. 57r–57v (rukopis izgubljen)  
 SSsA *sl(o)vo ō smr(b)ti avramovê*, zbornik iz manastira Savina, Crna Gora, 14. st., sign. Ms 29, fol. 23v–29v  
 ASsA *o smr(b)ti avraamovê*, zbornik iz manastira sv. Pavla, Atos, 15. st., sign. Ms 109 (rukopis izgubljen)  
 NSsA *slovo ō smr(b)ti avramove*, Zbornik o sv. Nikoli, 16. st., Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, sign. II 66, fol. 136v–137v

## LITERATURA

### IZDANJA TEKSTOVA O ABRAHAMU IZ *LIBRA OD MNOZIJEH RAZLOGA*

- Jagić, Vatroslav. 1868. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 9, 83–85, 86–88.
- Libro od mnozijeh razloga: dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520.* 1926. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda I, Spomenici na srpskom jeziku XV, Srpska kraljevska akademija, izdao Milan Rešetar. Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 55–57, 57–59.
- Libro od mnozijeh razloga*, 2020. 2 knjige: 1. Preslik izvornika. 2. Latinički prijepis s komentarima [prir. Mateo Žagar]. Zagreb: Matica hrvatska, 2. 174–177, 177–181.

### IZDANJA OSTALIH TEKSTOVA SLAVENSKOG CIKLUSA PRIPOVIJESTI O ABRAHAMU

- Böttrich, Christfried. 2009. Die Geschichte Melchisedeks (*HistMelch*) im slavischen Kulturkreis. *The Old Testament Apocrypha in the Slavonic Tradition* [ur. Lorenzo DiTommaso i Christfried Böttrich] (Texte und Studien zum antiken Judentum 140). Tübingen: Mohr Siebeck, 163–207.
- Франко, Иван. 1896–1910. *Апокрифи і легенди з українських рукописів 1–5*. Львов: Шевченко, 1.80–90; 1.330–333.
- Hasdeu, Bogdan-Petriceicu. 1879–1880. *Cuvente den bătrîni*. Vol. 1. *Limba română vorbită între 1550–1600*. Bucureşti: Noua Tipografie Naţională, 1879. Vol. 2. *Cărţile pororane ale Românilor în Secolul XVI în legatură cu literatură pororana cea nescria*. Bucureşti: Noua Tipografie Naţională, 1880: 189–194.
- Јовановић, Томислав. 2020. Варијанта апокрифа о Авраамовој смрти према српском препису XIV века. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* 15. Београд: Филолошки факултет Београд, 11–25.
- Лавров, Пётр Алексеевич. 1899. Апокрифические тексты. *Сборник Отделения Русского Языка и Словесности Императорской академии наук*, 67/3, Санкт-Петербург, 70–81.

### IZDANJA *ABRAHAMOVA OTKRIVENJA*

- Новицкий, П. П. [ред.]. 1891. Откровение Авраама, *Общество любителей древней письменности* 99.2. Санкт-Петербург: Марков.
- Philonenko-Sayar Belkis i Marc Philonenko. 1981. *L'Apocalypse d'Abraham*, Introduction, texte slave, traduction et notes, *Semitica*, 31, Paris, 36–105.
- Пыпин, Александр Николаевич. 1860–1862. Ложные и отреченные книги славянской и русской старины. *Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко*, Том 3, Санкт-Петербург: Тип. Кулеша, 24–36.

- Порфирьев, Иван Яковлевич. 1877. *Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях по рукописям соловецкой библиотеки*. Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 17.1. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 111–130.
- Rubinkiewicz, Ryszard. 1987. *L'Apocalypse d'Abraham en vieux slave. Édition critique du texte, introduction, traduction et commentaire*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 98–256.
- Срезневский, Измаил Иванович. 1861–1863. Книги Откровения Авраама, *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности*, Том 10. Санкт-Петербург: Тип. Императорской академии наук, 648–645.
- Срезневский, Измаил Иванович. 1863. *Древние памятники русского письма и языка (X–XIV вв.)*, Том 1. Санкт-Петербург: Тип. Императорской академии наук, 247–256.
- Тихонравов, Николай Саввич. 1863. *Памятники отреченной русской литературы*, 2 тома, Санкт-Петербург – Москва: Общественная польза, 1.32–53, 54–78 [repr. *Slavic Printings and Reprintings*, 184/1–2, Haag – Pariz, 1970.]

#### IZDANJA HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA ABRAHAMOVA ZAVJETA

- Jagić, Vatroslav. 1868. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 9, 89–91 (izdanje teksta iz *Petrisova zbornika*).
- Mikecin, Milica. 2013. Hrvatskostaroslavenski prijevod starozavjetnoga apokrifa *Διαθήκη Αβραάμ*. (*Testamentum Abrahæ*) u *Tkonskom zborniku. Zadarski filološki dani IV* [ur. Rašela Božić i Slavomir Sambunjak]. Zadar: Sveučilište u Zadru. 257–284 (izdanje teksta iz *Tkonskoga zbornika*, popravljeno u odnosu na izdanje Sambunjak 2001).
- Mladineo, Nikola. 2015. La versione croata glagolitica del *Testamento di Abramo* (1): stato della ricerca e pubblicazione dei manoscritti inediti. *Slovo*, 65, 47–56 (izdanje teksta iz *Oxfordskoga zbornika* i teksta iz *Berčićeve zbirke br. 5*).
- Mladineo, Nikola. 2016. La versione croata glagolitica del *Testamento di Abramo* (2): studio sinottico dei mss e confronto con il testo greco. *Slovo*, 66, 3–12, 17–29 (ponovni otisak izdanja teksta iz *Oxfordskoga zbornika* i teksta iz *Berčićeve zbirke br. 5*; tekst iz *Sienskoga zbornika* preuzet iz Nazor 1990: 57–63, tekst iz *Petrisova zbornika* preuzet iz Jagić 1868: 89–91, tekst iz *Tkonskoga zbornika* preuzet iz Sambunjak 2001: 98–102).
- Nazor, Anica. 1990. Još jedan glagoljski tekst apokrifa o Abrahamovoj smrti. *Filologia e letteratura nei paesi Slavi. Studi in onore di Sante Graciotti* [ur. G. Bercoff-Brogi i sur.]. Roma: Canicci, 55–63 (izdanje teksta iz *Sienskoga zbornika*).
- Sambunjak, Slavomir. 2001. *Tkonski zbornik: hrvatskoglagojski tekstovi iz 16. stoljeća*. Tkon: Općina Tkon, 98–102 (izdanje teksta iz *Tkonskoga zbornika*).

#### IZDANJA OSTALIH SLAVENSKIH TEKSTOVA ABRAHAMOVA ZAVJETA

- Јовановић, Томислав. 2016. Апокриф о Авраамовој смрти према српском препису из 1618. године. *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenova. Нови извори, интерпретацији и подходи в медиевистиката* [ред. Аделина Ангушева-Тиханова]. Софија: Боян Пенев – Институт за литература, 149–164.
- Лалева, Татјана. 2004. *Севастияновият сборник в българската ръкописна традиција*. Софија: Полис.
- Polívka, Georg. 1896. Die apokryphische Erzählung vom Tode Abrahams. *Archiv für slavische Philologie*, 18, 112–125.
- Тихонравов, Николай Саввич. 1863. *Памятники отреченной русской литературы*, 2 тома. Санкт-Петербург – Москва: Обществена полза, 1.79–90 [repr. *Slavic Printings and Reprintings*, 184/1–2, Haag – Paris, 1970.]
- Тихонравов, Николай Саввич. 1894. *Апокрифические сказания*, Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 58. 4. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1–14.

#### IZDANJA GRČKIH TEKSTOVA APOKRIFA O ABRAHAMU

- Schmidt, Francois. 1986. *Le Testament grec d'Abraham: Introduction, édition critique des deux recensions grecques, traduction, Texte zum antiken Judentum 11*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Vassiliev, Athanasius. 1893. *Anecdota graeco-byzantina I*. Mosquae: Sumptibus et typis Universitatis Caesareae.

#### OSTALA LITERATURA

- Allison, Dale Clifford. 2003. *Testament of Abraham. Commentaries on Early Jewish Literature*. Berlin – New York: De Gruyter.
- Бадаланова, Флорентина; Милтенова, Анисава. 1996. Апокрифният цикл за Авраам във фолклора и в средновековните балкански литератури. *Етнографски проблеми на народната духовна култура*, 4, 203–251.
- BHG *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. 1969. [ed. François Halkin]. Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Богдановић, Димитрије и Анисава Милтенова. 1987. Апокрифният сборник от манастира Савина XIV в. във сравнение с други подобни јужнославјански ръкописи. *Археолошки прилози*, 9, 7–30.
- Box, George Herbert. 1919. *The Apocalypse of Abraham, with a Translation from the Slavonic Text and Notes*. New York: The Macmillan Company.
- CAVT *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*. 1998. [ed. Jean-Claude Haelewyck]. Turnhout: Brepols.
- Истрин, Василий Михайлович. 1896. Отчет командированного за границу приват-доцента Московского университета Василия Истрина за вторую половину 1894 года, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 305, 1–86.

- Яцимирский, Александр Иванович. 1921. *Библиографический обзор апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности* (Списки памятниковъ), Выпускъ I. Апокрифы ветхозавѣтные. Петроградъ.
- Kulik, Alexander. 2004. *Retroverting Slavonic Pseudepigrapha: Toward the Original of the Apocalypse of Abraham*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Милтенова, Анисава. 1992. *Апокрифи за Авраам*, Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. София: Петър Берон.
- Miltenova, Anissava. 2006. The Apocryphal Series about Abraham. *Studia Caroliensia: Papers in Linguistics and Folklore in Honor of Charles E. Gribble* [ur. R. A. Rothstein, E. Scatton i C. E. Townsend]. Bloomington, Ind.: Slavica, 189–208.
- Miltenova, Anissava. 2018. *South Slavonic Apocryphal Collecitons*. Sofia: Bojan Penev.
- Mošin, Vladimir. 1952. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije I*. Zagreb: JAZU.
- Начов, Никола Анастасов. 1892. Тиквешки рукопись или сборник от апокрифни сказания, легенди, повести и пр. *Сборник за народни умотворения, наука, и книжнина*, 8, 406–410.
- Орлов, Андрей Александрович. 2020. *Ветхозаветные псевдоэпиграфы в славянской традиции*. Москва: Институт св. Фомы.
- Попов, Андрей Николаевич. 1881. *Книга бытия небеси и земли (Палея историческая)*. С приложением Сокращенной палеи русской редакции, Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете 1. Москва.
- Reinhart, Johannes. 2007. Die älteste Bezeugung der Historischen Paläa in slavischer Übersetzung (Cod. Slav. Vindob. 158). *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 73, 45–75.
- ROBLL *Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters* [ur. David J. Birnbaum, Andrej Bojadžiev, Anisava Miltenova i Diljana Radoslavova]. <http://repertorium.obdurodon.org> (pristupljeno 22. ožujka 2021.).
- Rešetar, Milan. 1933. *Dubrovački zbornik od god. 1520*. Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, Filozofski i filološki spisi, knjiga 24. Beograd: Zadužbina Ljubomira Radivojevića.
- Рождественская, Милена Всеволодовна. 1987. *Апокрифы о Аврааме*, Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. I, АН СССР, Институт Русской литературы (Пушкинский дом). Ленинград: Наука.
- Rubinkiewicz, Ryszard. 1983. Apocalypse of Abraham. *The Old Testament Pseudepigrapha* 1, [ur. James Hamilton Charlesworth]. Garden City, NY: Doubleday, 681–705.
- Sanders, Ed Parish. 1983. Testament of Abraham. *The Old Testament Pseudepigrapha* 1 [ur. James Hamilton Charlesworth]. Garden City, NY: Doubleday, 871–902.
- Skowronek, Małgorzata. 2008. Pseudokanoniczny cykl o patriarsze Abrahamie (w kontekście słowiańskich kodeksów o treści mieszanej). *Południowosłowiańskie zeszyty naukowe: Język – Literatura – Kultura*, 5, 153–166.
- Skowronek, Małgorzata [ur.]. 2016. *Palaea Historica: The Second Slavic Translation. Commentary and Text*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Соколов, Матвей Иванович. 1888. *Материалы и заметки по старинной славянской литературе I*. Москва: Университетская типография, 72–211.
- Сперанский, Михаил Несторович. 1960. *Из истории русско-славянских литературных связей: сборник статей*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство.
- Turdeanu, Émile. 1972. L'Apocalypse d'Abraham en slave. *Journal for the Study of Judaism*, 3, 153–180.
- Turdeanu, Émile. 1981. *Apocryphes slaves et roumains de l'ancien testament*. Leiden: Brill.
- Васильев, Љупка, Душица Грбић и Катица Шкорић. 2006. *Тирлске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књига XI: *Зборници*. Нови Сад: Матица српска, 75–82.
- Wittkowsky, Vadim i Maria Vitkovskaya. 2018. Neither Pseudo-Athanasius nor Palaea: Historia de Melchisedech as a Part of the Slavonic Abraham's Cycle. *Scrinium*, 14, 351–368.

## SUMMARY

### АПОКРИФАЛ ТЕКСТОВИ АБРАХАМУ У *LIBRO OD MNOZIJEH RAZLOGA*

Besides the two major apocrypha about Abraham – *Apocalypse of Abraham* (*Apocalypsis Abrahae*) and *Testament of Abraham* (*Testamentum Abrahae*) – the Slavonic medieval literature also preserves a cycle of apocryphal stories about Abraham, which originally contains six texts: 1. *Story about Righteous Abraham*, 2. *Story about Melchizedek*, 3. *Story about how Sarah Instructed Abraham*, 4. *Story about Abraham's Hospitality*, 5. *Story about Isaac*, and 6. *Story about Abraham's Death*. The Dubrovnik Cyrillic miscellany written in the Croatian redaction of the Old-Church Slavonic, *Libro od mnozijeh razloga* (1520), contains two stories from that cycle. The first text, entitled *čtenje ōd abrama*, relates the *story of a righteous Abraham* who rejects idolatry, while the second text, entitled *ōd smarti abramove*, contains the *story about Abraham's death*, describing Abraham's vision of God's judgment of souls. A textual comparison of the *Story about Righteous Abraham* from *Libro* with the oldest preserved Slavonic text of the apocryphon *Apocalypse of Abraham* – a Russian-Old Slavonic text from *Sylvester's Miscellany* (14<sup>th</sup> century), as well as comparisons of the *Story about Abraham's Death* from *Libro* with the oldest preserved Slavonic text of the apocryphon *Testament of Abraham* – a Bulgarian-Old Slavonic text from the *Sevastyanov's Collection* (13<sup>th</sup> century), and with Croatian Glagolitic texts of the apocryphon *Testament of Abraham* from the *Oxford Miscellany* (15<sup>th</sup> century), *Petris Miscellany* (1468), *Siena Miscellany* (16<sup>th</sup> century), *Tkon Miscellany* (16<sup>th</sup> century) and *Berčić Collection* no. 5 (15<sup>th</sup> century), show that the texts of the Slavonic cycle of apocryphal stories from *Libro* do not belong to the same redaction. Based on a comparison with the Serbian-Old Slavonic texts written in



the orthography of the Raška and Resava schools – especially with the corresponding texts in the miscellany from the Savina monastery (14<sup>th</sup> century), in the miscellany from the monastery of St. Paul on Athos (15<sup>th</sup> century) and in the *Miscellany of St. Nicholas* (16<sup>th</sup> century) – it has been established that the Cyrillic texts of the cycle of apocryphal stories about Abraham in the Croatian and Serbian redactions belong to the same manuscript tradition and that they originate from a common source. Furthermore, the textual differences between these two redactions have been identified and explained.

Keywords: Old Testament apocrypha, *Story about Righteous Abraham*, *Story about Abraham's Death*, Slavonic cycle of apocryphal stories about Abraham, *Testament of Abraham*, *Apocalypse of Abraham*, *Libro od mnozijek razloga*, comparative textual analysis, medieval South Slavonic miscellanies of mixed content

Rad je otvorenog pristupa i može se distribuirati sukladno s međunarodnom javnom licencom CC BY-NC-ND 4.0 HR.

*This paper is open access and may be further distributed in accordance with the provisions of the CC BY-NC-ND 4.0 HR.*